

Triple-Layered Gender Inequality: Discourses of Reproduction and Resistance in Qajar Women's Magazines (1910-1924) – A Bourdieusian Analysis

Monire Sadeghi*

Abstract

This research aims to analyze the mechanisms of gender inequality reproduction and the discursive resistance in the Iranian women's magazines (1909–1924), based on the theoretical framework of Pierre Bourdieu. The primary research question addresses: how gender inequality was conceptualized and reproduced from the perspective of these magazines, and what mechanism women employed for capital transformation in resistance. The study initially categorizes inequality within a triple-layered system, encompassing three main dimensions: empowerment, reproductive health, and economic participation. All available issues of seven independent women's magazines were examined using Qualitative Thematic Analysis (QTA) interpreted through Bourdieu's framework. Key findings indicate that gender inequality during that period operated as a triple-layered system (discursive, corporeal, and structural) that stabilized male domination by reproducing a habitus of passivity. However, women's magazines initiated a discursive resistance by producing symbolic capital and challenging the established gender habitus. These resistances involved strategies for redefining women's identity, strategically transforming their capital, and reclaiming unequal fields. This research is significant in uncovering the roots of the early feminist movement in Iran and identifying the role of the magazines as agents of change in the gender discourse.

* M.A in History of Iran, University of Isfahan, Isfahan, Iran, moniresaddeghi7@gmail.com

Date received: 01/08/2025, Date of acceptance: 15/12/2025

Keywords: Gender Inequality, Women's Magazines, Patriarchy, Pierre Bourdieu, Discursive Resistance, Qajar Era.

Introduction

Gender inequality in Iran is not merely a historical coincidence but a phenomenon rooted in deep-seated patriarchal structures and socio-religious beliefs that have been naturalized for centuries under the guise of tradition. The Qajar period, specifically the era following the 1906 Constitutional Revolution, represents a critical turning point in Iranian history. This era marked the first systematic encounter with Western modernity, which catalyzed a new consciousness regarding social rights. Despite women's vigorous participation in the revolutionary struggle, the subsequent legal and political frameworks largely excluded them from formal power. In response to this systematic marginalization, pioneering women established a cultural and intellectual front through independent women's magazines. These publications were revolutionary, emerging in a socio-cultural climate where female literacy was often viewed with suspicion or outright hostility.

The core objective of this research is to move beyond a purely descriptive historical account. Instead, it utilizes the sociological framework of Pierre Bourdieu to analyze how gender inequality was structurally reproduced and how women journalists employed specific mechanisms of resistance. By examining the interplay of "field," "habitus," and "capital," this study seeks to uncover how women's cultural capital—manifested in these magazines—was strategically converted into symbolic and social power to challenge the patriarchal status quo.

Materials & Methods

This study adopts a Qualitative Thematic Analysis (QTA) methodology, grounded in an interpretive-critical paradigm. The primary data corpus consists of the complete available archives of seven seminal independent women's magazines published between 1327 and 1343 AH (approximately 1909–1924). These include: *Danesh* (the first women's magazine), *Shokufeh*, *Zaban-e Zanan*, *Nameh-ye Banuvan*, *Alam-e Nesvan*, *Jahan-e Zanan*, and the publication of *Anjoman-e Nesvan-e Vatankhah*.

The analytical process was executed in four rigorous stages. First, a comprehensive "Open Coding" was performed on articles, editorials, poems, and even advertisements, resulting in over 120 distinct thematic codes. Second, these

codes were organized into "Axial Categories" based on the three primary dimensions of the United Nations Gender Inequality Index (GII): empowerment, reproductive health, and economic participation. Third, the data were subjected to "Selective Coding" to identify the overarching narrative of resistance. Finally, the findings were synthesized using Bourdieu's theoretical toolkit: Capital (cultural, economic, social, and symbolic), Habitus (internalized social structures), Field (social arenas of struggle), and Symbolic Violence (naturalized domination).

Discussion & Results

The analysis reveals that gender inequality in the Qajar era operated as a sophisticated, triple-layered system, with each layer functioning through specific mechanisms of reproduction and being met by distinct forms of discursive resistance.

Initially, in the discursive field, inequality was sustained through symbolic violence—a form of domination where the oppressed internalize their own inferiority. Patriarchal discourse utilized tropes such as deficient intellect (*naqes-ol-aql*) to justify women's exclusion from the public sphere, effectively creating a habitus of passivity. Women's magazines challenged this by accumulating and disseminating cultural capital. They engaged in a linguistic war, replacing derogatory terms like *za'ifeh* (the weak one) with empowering descriptors such as mothers of the nation and learned sisters. By redefining the ideal woman not as a silent shadow but as an educated citizen, they began the process of converting cultural capital into symbolic capital, achieving a level of social legitimacy that forced the patriarchal field to recognize their agency.

This discursive shift directly informed the resistance within the corporeal layer, specifically regarding reproductive health and the body as capital. Within the field of the family, the female body was historically treated as an economic capital to be traded in male-to-male transactions, most notably through child marriage and forced polygamy. The magazines resisted this commodification of the body by adopting a strategy of medicalizing the discourse. Instead of arguing solely on moral or religious grounds—where patriarchal authority was strongest—they utilized scientific and medical arguments. They linked polygamy and early marriage to the spread of disease and the physical degeneration of the Iranian race. By framing women's health as a matter of national survival, they successfully utilized scientific cultural capital to undermine the traditional habitus that governed the domestic sphere.

Finally, the structural layer of inequality was addressed, which was maintained through the male monopoly over economic capital, rendering women entirely dependent on their male guardians. The magazines identified this financial dependency as the shackle of slavery. Resistance in this layer involved an attempt to reconfigure the economic field. Magazines published articles praising the economic contributions of rural and tribal women, holding them up as models of self-sufficiency. They advocated for the establishment of women-only factories and schools of domestic science. Their goal was to transform women's domestic skills into a form of marketable cultural capital, eventually leading to economic independence. This was a strategic attempt to create a secondary economic field where women could operate outside the direct control of patriarchal structures, thereby completing the cycle of resistance across all three layers of social existence.

Conclusion

This research concludes that gender inequality in the Qajar era was not a monolithic entity but a dynamic, triple-layered system (discursive, corporeal, and structural). These layers were interconnected, with symbolic violence in the discursive layer reinforcing economic exclusion in the structural layer. However, the study finds that women's magazines were not merely passive observers but active agents of change.

Their resistance was characterized by strategic compromise. Recognizing the immense power of the established field, they often framed their radical demands (such as the right to work or education) within traditional roles—arguing, for instance, that an educated woman makes a better patriotic mother. This allowed them to infiltrate the patriarchal habitus and slowly expand the boundaries of the field. By de-legitimizing symbolic violence and generating a collective symbolic capital of resistance, these publications effectively broke the cycle of reproduction. They shifted the gender discourse from a matter of nature to a matter of social justice, laying the foundational stones for the century-long struggle for gender equality in Iran.

Bibliography

- Afary, Janet (1998), *Semi-Secret Women's Associations in the Constitutional Movement*, translated by Javad Yousefian, N.P: Shahrbanoo Publishing. [in Persian]
- Afary, Janet (2009), *Sexual Politics in Modern Iran*, Cambridge: Cambridge University Press.

159 Abstract

- Amanat, Abbas (2014), *Pivot of the Universe*, translated by Hassan Kamshad, 5th edition, Tehran: Karnameh Publishing. [in Persian]
- A'zazi, Shahla (2011), *Transformation in Women's Roles*, 1st edition, Tehran: Ali Publishing. [in Persian]
- Baghdar Delgosha, Ali (Ed.) (2016), *Manners of Men and Training of Women*, Tehran: Shirazeh Publishing. [in Persian]
- Baghdar Delgosha, Ali and Homa Zanzanizadeh (2018), "Critique of Gender Inequalities in Female-Authored Poems in Nameh-ye Banuvan (1920-1921)", *Zan dar Farhang va Honar*, 10(3), 415–434. [in Persian]
- Baghdar Delgosha, Ali et al. (2017), "The Role of Religious Interpretations in Social Demands of Women in the Constitutional Era", *Tarikhnameh-ye Iran-e Ba'd az Eslam*, 8(14), 29–55. [in Persian]
- Balslev, Sivan (2014), "Men and Westernization of Iran c. 1900-40", *Gender and History*, 26(3), 545–564.
- Balslev, Sivan (2017), "Gendering the Nation: Masculinity and Nationalism in Iran", in M. Litvak (Ed.), *Iran from the Qajar to the Islamic Republic*, New York: Routledge.
- Balslev, Sivan (2021), *Iranian Masculinity in Late Qajar and Early Pahlavi*, translated by Laya Alinia, Tehran: Haman Publishing. [in Persian]
- Bamdad, Badrol-Moluk (1968), *The Iranian Woman from the Constitutional Revolution to the White Revolution*, Tehran: N.P. [in Persian]
- Beheshti Seresht, Mohsen and Mohsen Parvish (2015), "Investigation of Social and Cultural Demands of Women in the Qajar Press", *Zan dar Farhang va Honar*, 7(3), 327–341. [in Persian]
- Bourdieu, Pierre (2011), *Distinction*, translated by Hassan Chavoshian, Tehran: Saless Publishing. [in Persian]
- Bourdieu, Pierre (2021), *Masculine Domination*, translated by Mohsen Nasserirad, Tehran: Agah Publishing. [in Persian]
- Ettehadieh, Mansoureh (1998), *This Is Tehran*, Tehran: Tarikh-e Iran Publishing. [in Persian]
- Fathi, Maryam (2004), *The Ladies' Center*, Tehran: Institute for Iranian Contemporary Historical Studies. [in Persian]
- Jenkins, Richard (2019), *Pierre Bourdieu*, translated by Leila Javafshani and Hassan Chavoshian, Tehran: Ney Publishing. [in Persian]
- Karachi, Ruhangiz (2016), *Compassionate Violence*, 3rd edition, Tehran: Tarikh-e Iran Publishing. [in Persian]
- Karachi, Ruhangiz (Ed.) (2011), *Eight Treatises on the Condition of Women*, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [in Persian]
- Kashani-Sabet, Firoozeh (2005), "Patriotic Womanhood: The Culture of Feminism in Modern Iran, 1900–1941", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 32(1), 29–46.

- Mahboob, Fatemeh et al. (2023), "The Effect of Women's Publications on Promoting the Position of Women in Qajar Period", *International Journal of Political Science*, 13(1), 19–30.
- Milani, Farzaneh (2011), *Words not swords: Iranian Women Writers and the Freedom of Movement*, New York: Syracuse University Press.
- Moones-od-Dowleh (2001), *Memoirs of Moones-od-Dowleh*, edited by Cyrus Sa'vandi-yan, Tehran: Zarrin Publishing. [in Persian]
- Mousavi Jahromi, Yeganeh et al. (2018), "Historical Review on Economic Activities of Iranian Women in Qajar Era", *Research Journal of Iran Local Histories*, 6, 253–259.
- Najmabadi, Afsaneh (1992), "Zanha-yi-Millat: Women or Wives of the Nation?", *Iranian Studies*, 26(1), 51–71.
- Najmabadi, Afsaneh (1995), *The Story of the daughters of Quchan*, Tehran: Women's Studies Publishing. [in Persian]
- Najmabadi, Afsaneh (2002), "The Gender of Modernity: Reflection from Iranian Historiography", in I. Gershoni (Ed.), *Histories of the Modern Middle East*, Colorado: Lynne Rienner Publication.
- Nersissians, Emilia (2004), *Anthropology of Gender*, Tehran: Afkar Publishing. [in Persian]
- Paidar, Parvin (1995), *Woman and the Political Process in Twentieth-Century Iran*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Polak, Jakob Eduard (1982), *Persian and Persians*, translated by Keikavus Jahandari, Tehran: Kharazmi Publishing. [in Persian]
- Qasemi-pour, Iqbal (1998), *New Schools in the Qajar Era*, edited by Hashem Banapour and Reza Pourjavadi, Tehran: University Publication Center. [in Persian]
- Ranjbar Omrani, Homeira (2006), *The Women's Organization of Iran*, Tehran: Institute for Iranian Contemporary Historical Studies. [in Persian]
- Sansarian, Eliz (1982), *The Women's Rights Movement in Iran*, New York: Praeger Publication.
- Sedghi, Hamideh (2007), *Women and Politics in Iran (veiling, unveiling and reveiling)*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Serena, Carla (1983), *Hommes et Choses en Perse*, translated by Ali Asghar Seyedi, Tehran: Zavar Publishing. [in Persian]
- Sharifi Sa'ei, Mohammad Hossein (2022), "History of Women's Awakening; Representation of Women and Family Issues in Constitutional-Era Journalism", *Farhang va Ertebatat*, 23(60), 63–99. [in Persian]
- Sheikholeslami, Pari (1972), *Women Journalists and Thinkers of Iran*, Tehran: Zarrin Publishing. [in Persian]
- Sheil, Mary (1983), *Glimpses of Life and Manners in Persia*, translated by Hossein Abutorabian, Tehran: Ney Publishing. [in Persian]
- Shouire, Christian and Olivier Fontane (2006), *Bourdieu's Vocabulary*, translated by Morteza Kotobi, Tehran: Ney Publishing. [in Persian]

161 Abstract

- Sonboli, Neda and Abbas Ghadimi Gheidari (2022), "Research on the Phenomenon of Polygamy in Literary-Political Texts of the Qajar Period", *Pazhuhesh-nameh-ye Zanan*, 13(3), 83–112. [in Persian]
- Tashakkori, Zahra (2002), *Women from the Perspective of Intellectuals*, Tehran: Office of Women's Studies. [in Persian]
- Torabi Farsani, Soheila (2015), "Woman and the Evolution of Everyday Life through Qajar Women's Magazines", *Tarikh-e Iran*, 75(5), 89–107. [in Persian]
- Torabi Farsani, Soheila (2018), *The Iranian Woman in Transition from Tradition to Modernity*, Tehran: Niloufar Publishing. [in Persian]
- Varmeghani, Hosna et al. (2015), "Relationship Between Gender and Space in Public and Private Spheres of the Qajar Period", *Bagh-e Nazar*, 12(37), 29–40. [in Persian]
- Zolfaghari, Ibrahim (Ed.) (2011), *Constitutional Letters*, Tehran: Library of the Parliament of Iran. [in Persian]

Magazines

- Alam-e Nesvan* (1340/1921), "Address to Sanobar Khanum," No. 5. [in Persian]
- Alam-e Nesvan* (1340/1921), "Inefficient Thoughts of Iranian Women," No. 6. [in Persian]
- Alam-e Nesvan* (1340/1921), "No One Scratches My Back but My Own Nail," No. 2. [in Persian]
- Alam-e Nesvan* (1340/1921), "The Arrival of an Unpleasant Newborn," No. 5. [in Persian]
- Alam-e Nesvan* (1340/1921), "The Boogeyman Took the Breast (Momme Lulu Bord)," No. 5. [in Persian]
- Alam-e Nesvan* (1340/1921), "Who Is a mother?" No. 2. [in Persian]
- Alam-e Nesvan* (1341/1922), "Importance of Women in the Social Body," No. 1. [in Persian]
- Alam-e Nesvan* (1341/1922), "Ms. Dowlatabadi's Conference," No. 5. [in Persian]
- Alam-e Nesvan* (1341/1922), "Progress of Women," No. 3. [in Persian]
- Alam-e Nesvan* (1341/1922), "Seeking Knowledge is an Obligation," No. 1. [in Persian]
- Alam-e Nesvan* (1341/1922), "The Fellow (Yaru)," No. 6. [in Persian]
- Alam-e Nesvan* (1341/1922), "The Harms of Marriage in Childhood," No. 6. [in Persian]
- Alam-e Nesvan* (1342/1923), "Marriage in Iran," No. 3. [in Persian]
- Alam-e Nesvan* (1342/1923), "The Hooligan (Hoochi)," No. 4. [in Persian]
- Anjoman-e Nesvan-e Vatankhah* (1302/1923), "Ignorance," No. 1. [in Persian]
- Anjoman-e Nesvan-e Vatankhah* (1303/1924), "A lamentable Loss," No. 5-6. [in Persian]
- Anjoman-e Nesvan-e Vatankhah* (1303/1924), No. 3. [in Persian]
- Anjoman-e Nesvan-e Vatankhah* (1304/1925), No. 9. [in Persian]
- Danesh* (1328/1910), "Knowledge (Danesh)," No. 4. [in Persian]
- Danesh* (1328/1910), "The Etiquette of Husband-keeping," No. 1. [in Persian]

- Danesh* (1328/1910), "*The Etiquette of Wife-keeping*," No. 3. [in Persian]
- Danesh* (1329/1911), "*Assistance of the Wives of English Members of Parliament*," No. 25. [in Persian]
- Jahan-e Zanan* (1339/1921), "*Famous Women*," No. 1. [in Persian]
- Jahan-e Zanan* (1339/1921), "*Miscellaneous (Gunagun)*," No. 2. [in Persian]
- Jahan-e Zanan* (1339/1921), "*Necessity of Women's Education*," No. 1. [in Persian]
- Jahan-e Zanan* (1339/1921), "*The Method of Raising Children in the East*," No. 3. [in Persian]
- Nameh-ye Banuvan* (1338/1920), "*Misunderstanding or the Ultimate Misfortune*," No. 3. [in Persian]
- Nameh-ye Banuvan* (1338/1920), "*Rights of Half of Humanity Are Trampled*," No. 3. [in Persian]
- Nameh-ye Banuvan* (1338/1920), "*The Necessity of Education*," No. 1. [in Persian]
- Nameh-ye Banuvan* (1339/1921), "*A Petition to the Presence of His Majesty*," No. 5. [in Persian]
- Nameh-ye Banuvan* (1339/1921), "*An Important Proposal*," No. 11. [in Persian]
- Nameh-ye Banuvan* (1339/1921), "*Ignorance Is the Real Enemy of Islamic Nations*," No. 10. [in Persian]
- Nameh-ye Banuvan* (1339/1921), "*Importance of Women in the Society*," No. 9. [in Persian]
- Nameh-ye Banuvan* (1339/1921), "*Muslim Woman*," No. 10. [in Persian]
- Nameh-ye Banuvan* (1339/1921), "*On Administrative Imports*," No. 8. [in Persian]
- Shokufeh* (1330/1912), No. 1. [in Persian]
- Shokufeh* (1331/1913), "*On the Health of Children*," No. 17. [in Persian]
- Shokufeh* (1331/1913), "*To the Honorable Director and the Girls of the Nation*," No. 3. [in Persian]
- Shokufeh* (1331/1913), No. 11. [in Persian]
- Shokufeh* (1331/1913), No. 4. [in Persian]
- Shokufeh* (1332/1914), "*On the Conditions of Male and Female Teachers and Spiritual Members of Schools*," No. 19. [in Persian]
- Shokufeh* (1333/1915), "*A Strong Anesthetic Requires General Insensibility*," No. 18. [in Persian]
- Shokufeh* (1333/1915), "*Moral Share and Benefit*," No. 7. [in Persian]
- Shokufeh* (1333/1915), "*Speech by the Principal of Maziniyeh School*," No. 15. [in Persian]
- Shokufeh* (1333/1915), No. 2. [in Persian]
- Shokufeh* (1334/1916), "*Work*," No. 6. [in Persian]
- Zaban-e Zanan* (1337/1919), "*Sisters, Wake Up*," No. 11. [in Persian]
- Zaban-e Zanan* (1338/1920), "*A Pathetic Story*," No. 6. [in Persian]
- Zaban-e Zanan* (1338/1920), "*Elections*," No. 23. [in Persian]
- Zaban-e Zanan* (1338/1920), "*Our Mother, Iran*," No. 31. [in Persian]
- Zaban-e Zanan* (1338/1920), "*The Science of Livelihood*," No. 31. [in Persian]
- Zaban-e Zanan* (1338/1920), No. 6. [in Persian]

نابرابری جنسیتی سه لایه: گفتمان‌های بازتولید و مقاومت در نشریات زنان عصر قاجار (۱۳۴۳-۱۳۲۷ هـ ق) - تحلیلی بوردیویی

منیره صادقی*

چکیده

این پژوهش با هدف تحلیل سازوکارهای بازتولید نابرابری جنسیتی و مقاومت گفتمانی در نشریات زنان ایرانی (۱۳۲۷-۱۳۴۳ قمری)، بر اساس چارچوب نظری پیر بوردیو، انجام شده است. سؤال پژوهش این است که نابرابری جنسیتی از منظر این نشریات چه مفهومی داشت، چگونه بازتولید می‌شد و سازوکار مقاومت زنان برای تبدیل سرمایه‌ها در برابر آن چه بود؟ این مطالعه در گام نخست، مفاهیم نابرابری را در چارچوب یک نظام سه‌لایه شامل سه بُعد اصلی توانمندسازی، بهداشت باروری و مشارکت اقتصادی دسته‌بندی می‌کند. تمامی شماره‌های موجود از هفت نشریه‌ی زنان با روش تحلیل تماتیک کیفی در چارچوب نظریه بوردیو مورد بررسی قرار گرفتند. یافته‌های کلیدی نشان می‌دهد که نابرابری جنسیتی در آن دوره به مثابه‌ی نظامی سه‌لایه (گفتمانی، تنانه و ساختاری) عمل می‌کرده است که سلطه مردانه را از طریق بازتولید عادت‌واره انفعال تثبیت می‌نمود. با این حال، نشریات زنان با تولید سرمایه‌ی نمادین و به چالش کشیدن عادت‌واره جنسیتی تثبیت‌شده، به مقاومت گفتمانی برخاستند. این مقاومت‌ها شامل راهبردهایی برای بازتعریف هویت زنان، تبدیل هوشمندانه سرمایه‌های آن‌ها و بازپس‌گیری میدان‌های نابرابر بود. این پژوهش در کشف ریشه‌های جنبش فمینیستی در ایران و شناسایی نقش نشریات به عنوان عاملان تغییر در گفتمان جنسیتی، حائز اهمیت است.

* کارشناسی ارشد تاریخ ایران، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران، moniresadeghi7@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۱۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۴

کلیدواژه‌ها: نابرابری جنسیتی، نشریات زنان، مردسالاری، پیر بردیو، توانمندسازی، دوره قاجاریه.

۱. مقدمه

نابرابری جنسیتی در ایران ریشه در ساختارهای عمیق مردسالارانه و باورهای اجتماعی - مذهبی دارد که توسط بسیاری از زنان به مثابه‌ی امری طبیعی پذیرفته شده است. با این حال، دوره قاجار به واسطه‌ی تحولات گسترده‌ی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی ناشی از مواجهه با اروپا (همچون سفرهای ناصرالدین شاه، تغییر الگوهای پوشش زنان، و آشنایی روشنفکران ایرانی با مدرنیته)، سرآغاز گفتمان منسجم درباره‌ی نابرابری جنسیتی شد. انقلاب مشروطه به مثابه‌ی نقطه‌ی عطف گذار از سنت به مدرنیته، با وجود مشارکت فعال زنان، به حذف آنان از عرصه‌های عمومی پس از پیروزی انجامید. پاسخ زنان به این تناقض، خلق فضایی بی‌سابقه بود: نشریات مستقل زنان که توسط زنان و برای زنان منتشر می‌شد. این نشریات در جامعه‌ای که سوادآموزی زنان را ناپسند می‌شمرد، خود انقلابی نمادین بود و به همراه مدارس نوین و انجمن‌های زنان، سه پایه‌ی تحول جنسیتی این دوره را شکل داد. همچنین، این نشریات به عنوان بازتاب‌دهنده آگاهی زنان فرهیخته‌ی طبقات بالا و میانی، معتبرترین منابع برای ردیابی سیر مبارزات، اهداف و تحول گفتمان زنانه محسوب می‌شوند. شایان ذکر است که تغییر الگوهایی نظیر پوشش، که در آن دوره سرآغاز گفتمان نابرابری شد، جامعیت کامل نداشته و عمدتاً در بین زنان طبقه‌ی نوگرای شهری، به‌ویژه دربار و اشراف، مشاهده می‌شد. به همین ترتیب، نشریات زنان نیز اغلب توسط زنانی از طبقات بالای جامعه و باسواد منتشر می‌شدند. با وجود این محدودیت طبقاتی، این منابع نه تنها یگانه مجرای موجود برای ردیابی گفتمان‌های مقاومت زنان هستند، بلکه دقیقاً به دلیل همین جایگاه فرادست (که به آن‌ها امکان دسترسی به سرمایه‌های فرهنگی و نمادین را می‌داد)، مهم‌ترین حاملان و سازمان‌دهندگان گفتمان انتقادی علیه ساختارهای سنتی محسوب می‌شوند. به عبارت دیگر، هدف پژوهش حاضر، توصیف تجربه‌ی زندگی زنان کل جامعه نیست، بلکه تحلیل نحوه‌ی شکل‌گیری، سازمان‌دهی و انتشار گفتمان مقاومت علیه نابرابری است که از طریق همین زنان پیشرو انجام می‌شد. بنابراین، این نشریات معتبرترین و بنیادی‌ترین داده‌ها برای تحلیل گفتمان جنسیتی در این مقطع تاریخی‌اند.

با این حال، تعداد مطالعاتی که به طور همزمان به موضوعات جنسیت و نشریات زنان پرداخته و تحلیل عمیق و چندبُعدی از محتوای آن‌ها ارائه داده باشند، محدود است. بیشتر پژوهش‌ها کوشیده‌اند تلاش‌های زنان برای بهبود وضعیت خود را بسته به اهداف پژوهشی خود به گونه‌های مختلف تفسیر کنند. برخی با تمرکز بر چاپ نشریات زنانه، خود این حرکت را بخشی از «جنبش حقوق زنان» دانسته‌اند (Sansarian 1982)، و برخی دیگر آن‌ها را به عنوان تلاشی برای ارتقای نقش‌های سنتی زنان تحلیل کرده‌اند. به عنوان نمونه، از آنجایی که بخشی از مطالب نشریات به تغییر در سبک زندگی روزمره زن ایرانی به ویژه در حوزه خانه‌داری و بچه‌داری می‌پرداخته، این مطالبات با عنوان «عقلانی کردن امر روزمره» و به عنوان فاصله‌گیری از روش‌های سنتی در ایفای نقش‌های مادری و همسری تعبیر شده است (ترابی‌فارسانی ۱۳۹۴؛ ۱۳۹۷). برخی از پژوهشگران نظیر کاشانی‌ثابت، در تلاش برای ارائه تعریف جدیدی از تغییرات در حوزه آموزش و حجاب زنان، این مطالبات را با استناد به بخشی از مطالب نشریات زنانه در راستای ارتقای نقش‌های تعریف شده برای زنان در حوزه سنت به مفاهیم مدرن‌تری چون وطن‌پرستی تعبیر نموده‌اند (Kashani-Sabet 2005). این نوع تحلیل‌ها گرچه به درک بهتر تحولات فرهنگی کمک کرده‌اند، اما اغلب محدود به بخش‌هایی از محتوای نشریات یا ترکیب آن‌ها با سایر تحولات اجتماعی مانند مدارس دخترانه بوده‌اند و به تحلیل جامع و همزمان تمام محتوای نشریات نپرداخته‌اند. در برخی موارد مسائلی که از منظر زنان باعث ایجاد نابرابری جنسیتی شده بود با استفاده از نشریات مورد تحقیق قرار گرفت است. با این وجود، بیشتر پژوهش‌ها به بررسی محدود برخی مسائل زنان پرداخته‌اند و معمولاً تمام نشریات یا تمام انواع محتوای آن‌ها (مقالات، داستان‌ها، شعرها و تصاویر) را به طور همزمان تحلیل نکرده‌اند (بهشتی سرشت و پرویش ۱۳۹۴؛ باغداردلگشا و زنجانی‌زاده ۱۳۹۷). برخی از پژوهشگران نیز اگرچه تمامی شمارگان نشریات در دسترس زنان را مورد بررسی قرار داده‌اند، اما به تمامی جنبه‌های نابرابری نپرداخته‌اند (شریفی ساعی ۱۴۰۱). برخی نیز اگرچه تلاش نموده‌اند نشریات زنانه را به عنوان یکی از مهمترین ابزارها برای ارتقای وضعیت زنان ایران مورد بررسی قرار دهند، اما فاقد مستندات کافی از خود این نشریات هستند (Mahboob et al. 2023). اگرچه تقریباً همه این پژوهش‌ها کوشش زنان برای شکستن حصارهای سنت و دست یافتن به نقش‌ها و فرصت‌های برابرتر در جامعه را نیز مورد بررسی قرار داده‌اند، اما هیچ کدام به مفهوم نابرابری جنسیتی از دیدگاه خود زنان یا تحلیل سازوکارهای بازتولید سلطه (از منظر

خشونت نمادین و عادت‌واره) یا نحوه‌ی تبدیل سرمایه‌ها توسط زنان در فرایند مقاومت نپرداخته‌اند. با توجه به این خلاء، پژوهش حاضر با تمرکز بر تحلیل جامع و دقیق تمام شمارگان باقی‌مانده از هفت نشریه‌ی مستقل زنان، کوشیده است تصویری کامل‌تر و چندبُعدی‌تر از گفتمان‌های مربوط به نابرابری جنسیتی و تلاش‌های زنان برای مقابله با آن ارائه دهد.

پژوهش حاضر با پرکردن این خلاءها از طریق تحلیل جامع تمام محتوای موجود (مقالات، داستان، شعر، تصویر) در تمامی شمارگان بازمانده، کشف الگوهای نابرابری در چارچوب سه بُعد اصلی نابرابری جنسیتی (توانمندسازی، بهداشت باروری، مشارکت اقتصادی) و تبیین داده‌ها با نظریه بوردیو (سرمایه، خشونت نمادین، عادت‌واره و میدان) به این پرسش پاسخ می‌دهد که: نابرابری جنسیتی از منظر نشریات زنان (۱۳۲۷-۱۳۴۳ ه. ق) چه مفهومی داشت، چگونه بازتولید می‌شد و سازوکار مقاومت زنان برای تبدیل سرمایه‌ها در برابر آن چه بود؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که نابرابری جنسیتی در آن دوران، علی‌رغم تنوع دیدگاه‌های مطرح شده در نشریات، به مثابه‌ی نظامی چند لایه شامل ابعاد گفتمانی (از طریق کلیشه‌ها و زبان جنسیت‌زده)، تنانه (از طریق کنترل بر بدن و باروری) و ساختاری (از طریق محدودیت در دسترسی به منابع و میدان‌های اجتماعی و اقتصادی) عمل می‌کرده است.

۲. مواد و روش پژوهش

این پژوهش به تحلیل هفت نشریه مستقل زنان در بازه زمانی مورد مطالعه (۱۳۲۷ تا ۱۳۴۳ ه. ق) می‌پردازد. منابع پژوهش شامل تمامی شمارگان موجود از هفت نشریه مذکور در آرشیوهای اصلی مطبوعات ایران (مانند کتابخانه ملی و مرکز اسناد مجلس) است. با این حال، به دلیل ماهیت اسناد تاریخی و وقایع دوران انتشار (مانند محدودیت‌های سیاسی و جابه‌جایی‌های جغرافیایی)، تعداد کل شمارگان واقعی منتشر شده برای اغلب این نشریات به‌طور دقیق مشخص نیست. از سوی دیگر، علت اصلی عدم دسترسی به سایر شمارگان، از بین رفتن فیزیکی نسخه‌ها در طول زمان یا عدم جمع‌آوری و نگهداری نظام‌مند در آرشیوها بوده است. با این وجود، پژوهش حاضر تلاش کرده است تا فراگیرترین و کامل‌ترین مجموعه‌ی ممکن از این نشریات را گردآوری کند و تحلیل خود را بر مبنای تمامی داده‌های قابل دسترس که حاوی مطالب مرتبط با نابرابری جنسیتی بوده‌اند، استوار سازد.

جدول ۱. مشخصات نشریات زنان دوره قاجار

نام مجله	سال شروع (ه. ق.)	سال پایان (ه. ق.)	مدیر مسئول	فراوانی	خط‌مشی
دانش	۱۳۲۸	۱۳۲۹	دکتر کحال	هفته‌نامه (۸ شماره در دسترس)	روزنامه‌ای است اخلاقی، علم‌خانه‌داری، بچه‌داری، شوهرداری، مفید به حال دختران و نسل و به کلی از پلتیک و سیاست سخن نمی‌راند.
شکوفه	۱۳۳۱	۱۳۳۸	مریم عمید مزمین السلطنه	دوهفته‌نامه (۷۰ شماره در دسترس)	روزنامه‌ای است اخلاقی، ادبی، حفظ‌الصحه، اطفال، خانه‌داری، بچه‌داری و مسلک مستقیمش تربیت دوشیزگان و تصفیه اخلاق زنان، راجع به مدارس نسوان
زبان زنان	۱۳۳۷	۱۳۶۳	صدیقه دولت‌آبادی	ماهانه (۱۱۸ شماره در دسترس)	مرام نشریه: تربیت مادر
نامه بانوان	۱۳۳۸	۱۳۳۹	شهناز آزاد	دوهفته‌نامه (۱۳ شماره در دسترس)	این روزنامه برای بیداری و رستگاری زنان بیچاره و ستمکش ایران است.
عالم نسوان	۱۳۳۸	۱۳۵۲	نوابه خانم صفوی	دوماهنامه (۳۷ شماره در دسترس)	هدف انتشار نشریه به طور گسترده بر آگاه‌سازی زنان از امور بهداشتی، خانه‌داری، ادبیات و آگاهی از ترقی زنان دیگر کشورها بود و به ندرت از مسائل سیاسی صحبت می‌نمود
بهار زنان	۱۳۳۹	۱۳۴۹	فخر آفاق پارسا	دوماهنامه (۵ شماره در دسترس)	هدف نشریه عمدتاً بر لزوم تعلیم و تربیت زنان، آگاه‌سازی زنان از وضعیت خود، تاکید بر تساوی زن و مرد و پافشاری بر برخی از حقوق چون حق رای و حق انتخاب همسر بود.
جمعیت نسوان وطنخواه	۱۳۴۱	۱۳۴۴	ملوک اسکندری	ماهانه (۹ شماره در دسترس)	تلاش نشریه بر اثبات شرعی و عقلانی آموزش زنان، انتقاد از خرافه‌پرستی و ترویج استفاده از تولیدات ایرانی بود.

اگرچه اغلب زنان روزنامه‌نگار این دوره متعلق به طبقات بالای جامعه بودند و برای تاسیس نشریه‌ی خود، گاه نیازمند پشتیبانی یا تسهیل‌گری مردان خانواده (مانند فراهم کردن زمینه‌ی سوادآموزی یا کمک به راه‌اندازی) بودند (رنجبر عمرانی ۱۳۸۵: ۵۵)، اما محتوای این نشریات اساساً توسط خود زنان نگاشته و تدوین می‌شد. این نشریات، به عنوان نخستین رسانه‌های تخصصی زنان، بستری منحصر به فرد را برای پرداختن به نابرابری جنسیتی از منظر زنان و با تحلیل‌های آنان، تقریباً بدون واسطه‌ی مستقیم مردان فراهم

آوردند. منابع پژوهش، تمام شمارگان موجود از سال‌های ۱۳۲۷ تا ۱۳۴۳ قمری است که در شرایط نسبتاً آزاد مطبوعاتی آن دوره منتشر شدند. این دوره که مصادف با انقلاب مشروطه دوم تا به سلطنت رسیدن پهلوی اول است، از نظر مطبوعاتی نسبتاً آزاد محسوب می‌شود. زیرا در پی پیروزی مشروطه دوم، فضای سیاسی امکان بیان دیدگاه‌های مختلف را فراهم آورد و بسیاری از گروه‌ها و افراد برای بیان نظرات خود اقدام به انتشار نشریه کردند. این آزادی نسبی تا دوران تثبیت قدرت پهلوی اول، که به تدریج خفقان سیاسی و مطبوعاتی آغاز شد، پابرجا بود.

حجم داده‌های مورد تحلیل شامل بیش از ۵۰ مقاله، داستان، شعر و تصویر (در مجموع حدود ۱۰۰ صفحه‌ی متنی)، از این نشریات است که به‌عنوان داده خام پژوهش مورد استفاده قرار گرفتند. روش پژوهش تحلیل تماتیک با رویکرد تفسیری-انتقادی است که از رویکرد ترکیبی (داده‌محور (استقرایی) برای کشف مضامین و نظریه‌محور (قیاسی) برای تفسیر سازوکارها) استفاده می‌کند. تحلیل داده‌ها با استفاده از چارچوب نظری دوگانه (شاخص نابرابری جنسیتی سازمان ملل و نظریه‌ی بوردیو) انجام شد. هرچند شاخص نابرابری جنسیتی سازمان ملل (GII) یک چارچوب مفهومی معاصر برای سنجش پیشرفت و نابرابری است و مفاهیمی نظیر «بهداشت باروری» یا «توانمندسازی» ممکن است به همان شکل امروز در واژگان کنشگران تاریخی آن دوره وجود نداشته باشند، اما استفاده از این چارچوب کاملاً استراتژیک و نظام‌مند است. هدف این پژوهش، ادعای تطابق کامل این مفاهیم با درک کنشگران تاریخی نیست، بلکه استفاده از یک ساختار منسجم و سه‌بعدی برای دسته‌بندی نظام‌مند دغدغه‌های بنیادین زنان در آن دوره است. این دغدغه‌ها - شامل کنترل بر ازدواج و بدن، دسترسی به آموزش و آگاهی و آسیب‌پذیری اقتصادی - به وضوح در منابع تاریخی حضور دارند و GII صرفاً ابزاری برای سازماندهی آن‌ها در ذیل سه عنوان کلان (توانمندسازی، بهداشت باروری و مشارکت اقتصادی) فراهم می‌آورد تا بتوان سازوکارهای بازتولید و مقاومت را به شکلی نظام‌مند بررسی نمود و سپس به کشف نظام سه‌لایه (گفتمانی، تنانه، ساختاری) رسید. این روش از توصیف صرف فراتر رفته و امکان مقایسه تحلیلی را فراهم می‌کند. در راستای شفاف‌سازی و تعمیق تحلیل محتوایی، این پژوهش اذعان دارد که میدان گفتمانی نشریات، خود عرصه‌ی کشمکش‌ها و تناقضات میان رویکردهای پیشرو و سنتی بود. از این منظر، مقاومت زنان یک کنش خالص و بدون مصالحه نبود، بلکه غالباً در چارچوب‌های پذیرفته‌شده اجتماعی عمل می‌کرد. برای مثال،

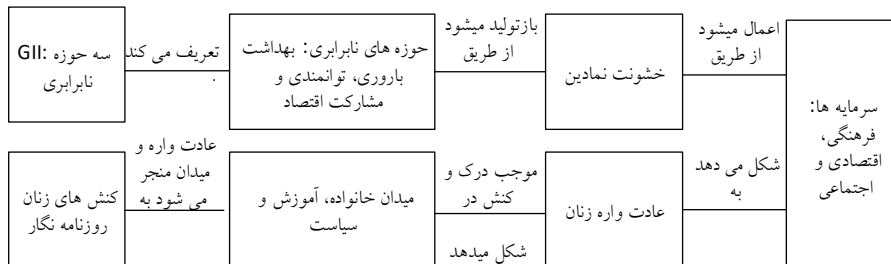
توجیه مطالبه حق آموزش با استناد به بهبود تکالیف مادری، به عنوان یک مصالحه‌ی استراتژیک تفسیر شد؛ یعنی کنشی که ضمن به چالش کشیدن یک هنجار (جهل)، هنجار دیگری (نقش خانگی) را برای کسب مشروعیت در میدان تسلط یافته تقویت می‌کند. بنابراین، داده‌های مورد بررسی شامل مواردی که در راستای گفتمان سستی بودند نیز هست، اما این موارد نه به عنوان تضعیف مقاومت، بلکه به عنوان ماده خام برای تحلیل فرایند پیچیده‌ی مذاکره و تبدیل سرمایه‌ها در چارچوب نظری بوردیو مد نظر قرار گرفتند. این تحلیل جامع محتوایی با یک فرآیند سه‌گانه دنبال شد که در ادامه، جزئیات مراحل عملیاتی کدگذاری و تحلیل تماتیک در هر گام تبیین می‌گردد.

گام اول، آشنایی با داده‌ها و کدگذاری باز (استقرایی) است. در این گام، کلیه شمارگان نشریات مطالعه و بخش‌های معنادار مرتبط با نابرابری جنسیتی (شامل مقالات، داستان‌ها، شعرها و تصاویر) کدگذاری و استخراج شدند. هدف در این مرحله، شناسایی کلیه مضامین مرتبط بدون اعمال چارچوب نظری بود. در فرآیند کدگذاری باز، مجموعاً حدود ۱۲۰ کد اولیه از داده‌ها استخراج شد. در گام دوم، توسعه‌ی کدها و ایجاد تم‌های اصلی (کدگذاری محوری و سازماندهی) انجام شده است. کدهای اولیه براساس شباهت‌های معنایی و مفهومی، گروه‌بندی (کدگذاری محوری) و تم‌های اولیه شکل گرفتند. برای سازماندهی و پالایش این تم‌ها، از سه بُعد اصلی شاخص نابرابری جنسیتی سازمان ملل (توانمندسازی، بهداشت باروری و مشارکت اقتصادی) به عنوان دسته‌بندی‌های تحلیلی اصلی استفاده شد. کدهای اولیه در نهایت در ۱۱ تم فرعی ادغام شدند. این تم‌های فرعی نیز در سه تم اصلی متناظر با ابعاد GII سازماندهی گشتند. گام سوم، به تحلیل تم‌ها با چارچوب نظری بوردیو و کشف نظام سه‌لایه می‌پردازد. در این گام، تم‌های شناسایی شده با رویکرد تفسیری-انتقادی و با اتکا به مفاهیم کلیدی نظریه بوردیو (سرمایه، خشونت نمادین، میدان و عادت‌واره) تحلیل شدند. تمرکز این تحلیل بر کشف سازوکارهای ناپیدای بازنمایی و بازتولید سلطه مردانه و اشکال مقاومت گفتمانی زنان در میدان‌های مختلف بود. این تحلیل به کشف نظام سه‌لایه (گفتمانی، تنانه، ساختاری) انجامید؛ نظامی که ماهیت واقعی نابرابری جنسیتی در آن دوره را فراتر از ابعاد صرفاً آماری GII آشکار می‌سازد و به مثابه‌ی دستاورد نهایی پژوهش تلقی می‌شود.

۳. چارچوب نظری

این پژوهش از شاخص نابرابری جنسیتی (GII) به عنوان چارچوب مفهومی استفاده کرده است که نابرابری را در سه حوزه بهداشت باروری، توانمندسازی و مشارکت اقتصادی تعریف می کند و راهنمای دسته بندی و تحلیل داده های تاریخی نشریات زنان بوده است؛ به طوری که هر شاخص با نظریه های اجتماعی پیر بردیو تحلیل شده تا تحلیلی چندبُعدی و عمیق ارائه شود. در این چارچوب، خشونت نمادین - به عنوان تحمیل نظام های نمادین و معناها (فرهنگ) به گروه ها به گونه ای که مشروع جلوه کنند (جنکینز ۱۳۹۸: ۱۴۵) - فرآیند تولید نظم اجتماعی از طریق روش های غیرمستقیم فرهنگی (نه کنترل خشونت آمیز) را توضیح می دهد. این خشونت که نهادهایی مانند خانواده، مذهب، دولت و نظام آموزش (بوردیو ۱۴۰۰: ۳۶) آن را اعمال می کنند، با سرمایه پیوندی ناگسستنی دارد. بوردیو سرمایه را فراتر از اقتصاد به عنوان ابزاری برای ایفای نقش در میدان ها تعریف می کند که به چهار نوع تقسیم می شود: فرهنگی (در سه شکل تجسم یافته / مهارت ها، عینیت یافته / کالاها، نهاده شده / مدارک)، اقتصادی (پول و منابع مادی)، اجتماعی (شبکه های روابط نهاده شده) و نمادین (پرستیژ و افتخار اجتماعی) (بوردیو ۱۳۹۰: ۱۶۸-۱۲۰؛ شویره ۱۳۸۵: ۴۲). دسترسی انحصاری گروه های سلطه گر به این سرمایه ها منجر به اعمال خشونت نمادین می شود که از طریق القای ارزش های گروه مسلط به عنوان امر طبیعی، نابرابری را بازتولید کرده و با پذیرش توسط گروه های زیر سلطه، سلطه را بدون نیاز به خشونت فیزیکی تثبیت می کند (بوردیو ۱۴۰۰: ۳۶). این سیستم سلطه از طریق عادت واره - یعنی گرایش ها و رفتارهای درونی شده ای که درک کنشگران از جهان را شکل می دهد (بوردیو ۱۳۹۰: ۱۴۰) - تداوم می یابد، به طوری که افراد ناخودآگاه انتخاب هایی می کنند که موقعیت فرودست آنان را بازتولید می کند. این فرآیند در میدان - به عنوان عرصه ای اجتماعی که مبارزه بر سر منابع (سرمایه ها) در آن جریان دارد (جنکینز ۱۳۹۸، ۱۲۲) - و با ساختار سلسله مراتبی خاص خود (خانواده، سیاست، اقتصاد) و منطق بازتولید سلطه، تجلی می یابد. در نهایت، کنش محصول تعامل پویای این سه عنصر است: عادت واره، درک فرد از سرمایه اش را شکل می دهد، سرمایه بر عادت واره تأثیر می گذارد (مثلاً سرمایه فرهنگی بالا → عادت واره انتقادی) و میدان، عرصه ای تجلی این تعامل است (بوردیو ۱۳۹۰: ۱۰۱-۱۰۵). پیوند مفهومی این نظریه در شکل ۱ و کاربرد عملیاتی آن در روش پژوهش در جدول ۲ نشان داده شده است.

نابرابری جنسیتی سه‌لایه: ... (منیره صادقی) ۱۷۱

شکل ۱. نمودار انسجام مفهومی

جدول زیر، به طور خلاصه نشان می‌دهد که چگونه مفاهیم پیش‌گفته از نظریه بوردیو برای تحلیل هر یک از تم‌های اصلی استخراج شده از نشریات زنان در این پژوهش به کار گرفته خواهند شد.

جدول ۲. جدول پیوند چارچوب-روش

شاخص نابرابری	تم های اصلی گفتمان نابرابری در نشریات	نظریه بوردیو	کاربرد در پژوهش
توانمندسازی	نقد نقش‌های سنتی، مطالبه‌ی مشارکت اجتماعی، مطالبه‌ی حق آموزش، مطالبه‌ی حق رای و مشارکت سیاسی	سرمایه (فرهنگی، نمادین، اجتماعی)، خشونت نمادین، عادت‌واره، میدان	تحلیل تبدیل سرمایه‌ها (حق مشارکت یا سرمایه نمادین به سواد یا سرمایه فرهنگی) افشای سازوکارهای سلطه (کلیشه‌ها به مثابه ابزار بازتولید عادت‌واره انفعال) بازتعریف میدان‌ها (خلق عرصه‌های فرعی -انجمن‌ها- برای تولید سرمایه اجتماعی)
بهداشت باروری	نقد ازدواج اجباری و زود هنگام، خشونت خانگی و حمایت از قربانیان، حق کنترل بر بدن و باروری	خشونت نمادین، میدان خانواده، عادت‌واره، سرمایه اقتصادی	کشف بازتولید سلطه بر بدن در میدان خانواده (کالایی‌سازی بدن زن در ازدواج اجباری) تخریب عادت‌واره‌های سلطه‌ساز (شکستن گفتمان زن-کالا در کودک همسری) پزشکی‌سازی گفتمان (پیوند چند همسری با کاهش جمعیت/بیماری‌ها)
مشارکت اقتصادی	لزوم اشتغال و استقلال مالی زنان، نقد موانع اجتماعی و فرهنگی اشتغال، نقش زنان در اقتصاد خانواده و ملی	سرمایه اقتصادی، خشونت نمادین، میدان اقتصادی	بررسی انحصار سرمایه (کنترل منابع توسط مردان به مثابه‌ی سازوکار سلطه) تبدیل گفتمان مقاومت (اشتغال=تبدیل سرمایه فرهنگی به اقتصادی) بازتعریف میدان (الگوسازی زنان روستایی به عنوان نمونه خوداتکایی)

همان‌طور که در شکل ۱ و جدول ۱ نشان داده شد، چارچوب این پژوهش از سه لایه تشکیل شده است: مفاهیم پایه (توصیف متنی)، ارتباط سیستماتیک بین آنها (نمودار) و راهکار عملیاتی سازی در روش (جدول). این روش، امکان تحلیلی یکپارچه از نابرابری جنسیتی در نشریات زنان را فراهم می‌کند.

۴. توانمندسازی

جامعه ایران در دوره قاجار، هم‌چنان جامعه‌ای مردمحور بود که ساخت‌های مردسالارانه‌ی رایج در آن، تحت عنوان سنت و آداب و رسوم با حمایت گروه‌های مسلط از جمله روحانیون و اشراف، تقویت و به عنوان شیوه‌ی رایج زندگی، تمرین و تبلیغ می‌شد. گرچه در ساخت مردسالاری سنتی ایران، بیشترین سود متعلق به همین طبقه بود و مردان بقیه گروه‌های جامعه، کم‌ویش از مزایای مردسالاری بی‌بهره بودند (بالسلو ۱۴۰۰: ۳۰)، اما زنان تقریباً در همه‌ی رده‌های جامعه از آن آسیب می‌دیدند؛ زیرا تمام ساحات زندگی آنان را تحت‌تاثیر قرار می‌داد. از منظر آنان، اولین دلیل وضعیت ناگوارشان «مردان خودخواه هستند که اکثریت مردان ایران» را تشکیل می‌دادند (زبان زنان ۱۳۳۸: ۱۱/۱).

کلیشه‌های جنسیتی، نقش مهمی در دوام ساخت مردسالارانه جامعه ایران در دوره‌ی قاجار داشت. در ابتدا باید گفت کلیشه‌های جنسیتی در هر جامعه‌ای، متأثر از هنجارها، ارزش‌ها، باورها و نگرش‌های آن جامعه هستند (اعزازی ۱۳۹۰: ۱۹۲)، بنابراین، مردسالاری ایرانی در ارتباط مستقیم با کلیشه‌های جنسیتی قرار داشته و دارد. بخش مهمی از تلاش‌های نشریات زنان، نشان دادن نقش این کلیشه‌ها در استمرار نابرابری‌هایی بود که در بسیاری از موارد، زنان را به طور کلی از حوزه انسانیت خارج و به رده‌ی حیوانات تنزل داده بود (نامه بانوان ۱۳۳۸: ۲/۱). این کلیشه‌ها در گذر زمان با استناد به طیف وسیعی از ویژگی‌های جسمی و اخلاقی زنان به عنوان ویژگی‌های ناپسند و منفی که جنس زن را پایین‌تر از جنس مرد قرار می‌داد، شکل گرفته بودند؛ تا جایی که حتی تولد نوزاد دختر نیز ناپسند شمرده می‌شد (عالم نسوان ۱۳۴۰: ۵/۱۰). بنابراین، نشریات زنان با توجه به فضای جامعه و گرایش‌های نویسندگان با دلایل دینی و علمی و ارج نهادن به مادرانگی و کار خانگی زنان، سعی در شکست این کلیشه‌ها در اذهان جامعه داشتند.

اولین مسئله‌ای که تقریباً در تمام نشریات زنانگار دوره قاجار به آن پرداخته شده است، اثبات این موضوع بود که زنان و مردان در خلقت با یکدیگر در یک حالت تساوی قرار

دارند. اثبات این موضوع از این منظر اهمیت داشت که به طور کلی در باور سنتی ایران، زنان، موجودانی پایین‌تر از مردان و در توانایی جسمی و ذهنی نیز از آنان ضعیف‌تر بودند. به طور نمونه، در رساله سلوک النساء متعلق به قرن دهم، مردان را نه تنها در خلقت برتر از زنان می‌داند بلکه به طور کلی هدف وجودی زن را تنها خدمت به مردان در جهت باقی ماندن نسل انسان ذکر می‌کند (هشت رساله در بیان احوال زنان ۱۳۹۰: ۱۰). نشریات زنان، این گونه استدلال می‌کردند که «زن در خلقت همان مرد است و نقص یا کمالی از حیث خلقت ندارد» (جهان زنان ۱۳۳۹، ۱/ ۱۵). اما این به معنی آن نبود که زنان و مردان می‌توانند وظایف یکدیگر را عهده‌دار شوند بلکه به این معنی بود که مکمل و نیازمند به یکدیگر هستند (عالم نسوان ۱۳۴۱: ۱/ ۳۷). نشریه نامه بانوان با سود جستن از قرآن، استدلال کرده است که مرد، هیچ برتری نسبت به زن ندارد. همچنین در پاسخ کسانی که زن را فقط وسیله‌ای برای ادامه‌ی نسل می‌دانستند، زن و مرد را در امر توالد و تناسل به یک اندازه مهم می‌دانست. در باب یکی از مهمترین کلیشه‌های جنسیتی رایج در ایران، یعنی ناقص بودن عقل زنان، معتقد است اگر قوه عقل زنان ناکارآمد به نظر می‌رسد، نه به دلیل زیستی، بلکه به دلیل عدم تعلیم و آموزش است (۱۳۳۹: ۲/ ۹). این نشریه همچنین این تفکر را که زنان به دلیل کم حجم بودن مغزشان نسبت به مردان، قابلیت یادگیری کمتری دارند را با دلایل علمی رد و ذکر می‌کند که «آیا میتوان معقول شمرد که ترکیب دماغ و استخوان‌بندی بدن و بلندی و کوتاهی قد هیچ نوع نسبت معقولی با استحقاق انسان به زندگی و غذا خوردن و درس خواندن و تربیت یافتن و آزاد بودن داشته باشد» (۱۳۳۸: ۵/ ۳). نشریه عالم نسوان، مردانی که کلیشه‌ی ناقص‌العقلی زنان را ساخته، در مقابل آیندگان و زنانی که به همین طریق در جهل و ظلم شوهران و پسرانشان اسیر شده‌اند، پاسخگو می‌داند و معتقد بود اختلاف زن و مرد نه در انسانیت و نه در عقل و شعور بلکه تنها اختلاف در وظایف است (۱۳۴۰: ۲/ ۲۴-۲۵). همچنین نشریه دانش در کنار آموزش همسرداری به زنان، مقالاتی را نیز تحت‌عنوان «تکالیف مرد در خانه» چاپ می‌نمود تا نشان دهد برخلاف باور عمومی، وظایف مردان منحصر به امور بیرون از خانه نیست و زن و مرد دارای تکالیف و وظایف برابری نسبت به یکدیگر در خانه هستند (دانش ۱۳۲۸: ۳/ ۸).

از دیگر جنبه‌های کلیشه‌ای رایج در جامعه‌ی ایران دوره‌ی قاجار، آن بخشی بود که تحت عنوان زبان جنسیت‌زده شناخته می‌شد. زبان جنسیت‌زده نه تنها با منحصر نمودن برخی صفات در مردان باعث می‌شود زنان بهره‌ی کمتری از عدالت ببرند، بلکه تصویر

کلیشه‌ای و منفی نیز در ذهن زنان از خود آنان می‌سازد و انتظارات از زن شایسته را در مردان و زنان تغییر می‌دهد (نرسیسیانس ۱۳۸۳: ۱۰۸). زبان فارسی نیز از این قاعده مستثنی نبود. به طور کلی در زبان فارسی، الفاظ خاصی برای اطلاق به زنان وجود دارد که نشأت گرفته از ویژگی‌های جسمی یا اخلاقی آنان و با هدف نشان دادن ضعف، اثبات پایین‌تر بودن یا حتی تمسخر آنان به کار گرفته می‌شود. زنان «ضعیف‌القلب» و «خفیف‌العقل» نامیده می‌شدند (کراچی ۱۳۹۵: ۴۹). حتی خود واژه «زن» نیز در زبان فارسی به ویژه در قلمرو مسائل مربوط به مجلس شورای ملی، بحث‌برانگیز بود. این واژه از یک سو برآمده از دیدگاه سنتی به معنای دارایی است که باید از آن حفاظت شود و از سوی دیگر به معنای شریک و هم‌تراز است که توسط گفتمان مدرنیته تقویت می‌شده است. همین جنسیت‌زدگی زبان در بسیاری موارد، حقوق زنان از جمله حق رای را از آنان گرفت (Najmabadi 1992: 30). در زبان جنسیتی، زنان هیچ نام و نشان مستقلی از خود ندارند و به همین سبب با اسامی ضعیفه، کمینه و یا نام پسران‌شان خوانده می‌شدند (تراپی‌فارسانی ۱۳۹۷: ۵۷؛ آد/ب مردی و تربیت نسوان ۱۳۹۵: ۴). اهمیت این مسئله تا اندازه ای بود که وقتی نام خواهر یکی از زنان ناصرالدین شاه توسط نماینده انگلیس برده شد منجر به ایجاد جنجال و قطع روابط دیپلماتیک گردید. (امانت ۱۳۹۳: ۳۶۵) به همین دلیل، نشریات زن‌نگار سعی می‌نمودند با نشان دادن آسیب‌های استفاده از زبان جنسیتی، این قالب‌ها را در جامعه بشکنند. برای نمونه نامه بانوان می‌نویسد «چون اولین معلّم هر کودکی مادر او است نمی‌توان انتظار داشت فرزندی که مادرش ضعیفه خوانده می‌شود، قوی و وطن‌دوست باشد» (نامه بانوان ۱۳۳۹: ۲/۱۰). نکته جالب توجه این است که برای اولین بار در نشریات این دوره زنان از واژه‌هایی چون «زنان دانشمند، زنان علم‌دوست، زنان وطن‌پرست» و استفاده از واژه «ما» برای نشان دادن اتحاد خود در مقابل مردان استفاده می‌نمودند که بیانگر تلاش برای جایگزینی عناوین جدید و رهایی از کلیشه‌های زبانی بوده است (شکوفه ۱۳۳۱: ۱۱/۳؛ عالم نسوان ۱۳۴۰: ۲/۶). زنان همچنین با نامیدن خود به عنوان «مادران قوی و با اراده» (جمعیت نسوان وطنخواه ۱۳۴۱: ۱/۲۴) نه تنها درصدد شکستن کلیشه‌های زبانی و جنسیتی مبنی بر ضعیف بودن زنان بودند، بلکه بر لزوم تربیت این نوع زنان به وسیله آموزش تاکید داشتند که نگاه جامع و منتقدانه آنان را نسبت به مسائل جامعه به مخاطب نشان می‌دهد. متناسب نمودن زنان به صفاتی چون شجاعت، رقابت‌پذیری، هوش، درایت، استقلال فکر و هر نوع صفتی که در ظاهر مردانه است (جهان زنان ۱۳۳۹: ۱/۱۵)،

هم‌چنین بازتعریف صفاتی چون شفقت و عدم توانایی در حفظ اسرار، که به عنوان صفات ناپسند زنان تلقی می‌شد، در معنای مثبت آن (نامه بانوان ۱۳۳۹: ۴/۹)، از دیگر تلاش‌های نشریات زنان برای تغییر کلیشه‌های رایج جامعه بوده است.

زنان در چارچوب زندگی سنتی از تصمیم‌گیری نیز معاف بودن؛ زیرا در این نوع زندگی، همه‌چیز، از ایفای نقش‌ها در جامعه تا نحوه انجام دادن وظایف مربوط به هر کدام از نقش‌ها، از پیش تعیین شده و باورهای دینی آنها را تایید و توسط عرف ضمانت اجرایی پیدا می‌نماید (ترابی‌فارسانی ۱۳۹۷: ۴۸). وظیفه زنان بود که در هر حال «مطیع امر و نهی مرد باشد و از خود بگذرد. فنای در اطاعت مرد باشد و چون و چرا نداشته باشد. آنچه بگوید اطاعت کند و فرمانبرداری مرد را واجب بداند» (آداب مردی و تربیت نسوان ۱۳۹۵: ۴۷) تمکین بی‌چون و چرا که مساوی با عدم تصمیم‌گیری است، صفتی فردی یا زیستی نیست بلکه تابعی از فرهنگ قدیمی «مریدپروری» در ایران است که زنان را به عنوان ضعیف‌ترین قشر به اطاعت محض و امی‌داشت و زن شایسته را زنی خاموش و مطیع نشان می‌داد (تشکری ۱۳۸۱: ۹۹). نویسنده نشریه شکوفه بر این باور بودند که دست‌اندرکاران این نگاه، مردانی هستند که زنان را در هیچ‌یک از امور حیاتی دخالت نداده و اگر هم، زنی برحسب اتفاق درباره‌ی موضوعی اظهارنظر کند با همین باور او را سرزنش کرده «زن خوب را زنی می‌داند که چیزی نداند و چیزی نفهمد و سخنی از او نتراود ....» (۱۳۳۳: ۱۵/۲). نشریه زبان زنان نیز یکی از دلایل مشکلات زنان را سکوت و گوشه نشینی می‌نویسد و ضمن مقصر دانستن مردان در این مسئله، زنان را دعوت به شکستن سکوت می‌نماید (۱۳۳۸: ۱/۱). یکی از ایده‌های نشریات زنان دوره قاجار برای شکستن انحصار اظهارنظر، تشویق زنان به نوشتن افکار و نظرات خود بود (نامه بانوان ۱۳۳۸: ۱/۳-۲). نشریه عالم‌نسوان برای آگاه نمودن مردان نسبت به شایسته ندانستن زنان برای تصمیم‌گیری، می‌نویسد که «چون زنان از قدرت انتخاب برخوردار نیستند، در افعال خوب و بد مردان را سرمشق قرار می‌دهند و در واقع، مردان مسئول اعمال ناپسند زنان هستند» (۱۳۴۱: ۱/۳۰).

اولین و مهمترین مسئله قابل طرح در محدودیت مادی برای زنان در ایران دوره قاجار، میزان دسترسی به فضاهای عمومی بود؛ زیرا محدودیت‌های دیگر نظیر عدم ورود به محیط آموزشی و محیط شغلی را نیز توجیه می‌نمود. به طور کلی مردان همواره به نگاه داشتن زنان در عرصه خصوصی خانه به منظور حفظ اطاعت و تبعیت آنان تشویق می‌شدند. (هشت رساله در بیان احوال زنان ۱۳۹۰: ۱۸). به همین دلیل، تفکیک فضای زندگی زنان و

مردان از ویژگی های رایج جوامع شرقی و از مشخص ترین حالات نابرابری جنسیتی تلقی می شد به گونه ای که پویایی و تحرک ناشی از حضور در مجامع عمومی و ارتباط با دیگر افراد، به طور کلی از زنان سلب و به مردان اختصاص داده می شد. در این جداسازی جنسیتی، عامل فیزیولوژی به اندازه عوامل دینی دخیل بود؛ زیرا این تفکیک سازی به امور دنیوی نظیر قدرت و تسلط نیز مربوط می شد. بنابراین، حتی اگر با نام دین نیز انجام نمی شد، با تاکید بر فیزیولوژی و مفاهیمی چون عفت، امنیت، غیرت و ناموس پرستی در مقابل حضور زنان در جامعه ایستادگی می شد (Milani 2011: 4).

به طور کلی، تفکیک فضاهای عمومی در ایران و ممنوعیت ورود زنان و مردان به فضاهای اختصاصی یکدیگر، که منجر به محدود شدن زنان در فضای خصوصی می شد، ناشی از دو مسئله بود: نخست عرف جامعه و دوم نبود امنیت اجتماعی (ورمقانی و دیگران ۱۳۹۴: ۳۱). مورد دوم، به نوعی خشونت اجتماعی علیه زنان نیز محسوب می شد برای نمونه، از نبود امنیت کافی برای زنان هنگام حضور در بازار یاد شده و مقصران اصلی نبود این امنیت، مردان بازاری بودند که با انواع ترفندها سعی در جلب توجه زنان داشته اند (شکوفه ۱۳۳۳: ۲/۲). بنابراین، زنان نه تنها سعی داشتند نشان دهند که ممنوعیت ورود زنان به برخی مجامع امری جنسیت زده است، زیرا زنان در معابر عمومی چون مسجد حضور داشتند و این ممنوعیت تنها درباره ی «اجتماعاتی که فایده اش برتر و بالاتر از اجتماعات مزبوره است مثل کنفرانس های مفیده عمومی» صدق می کرد، (نامه بانوان ۱۳۳۹: ۷/۳) بلکه به منظور شکستن انحصار حضور مردان در فضای عمومی، شروع به تشکیل انجمن هایی نمودند که هدف آنها آشنایی زنان با افکار یکدیگر به منظور پیدا نمودن راه حل برای مشکلات زنان، رواج وطن پرستی از طریق مصرف کالاهای ایرانی میان زنان، جمع آوری اعانه برای مدارس دخترانه و ایجاد شغل برای زنان فقیر بود. (دانش ۱۳۲۸: ۴/۲؛ جهان زنان ۱۳۳۹: ۲/۴۷؛ جمعیت نسوان وطنخواه ۱۳۴۲: ۵-۶/۱۲). لازم به ذکر است، زنان در دوره مشروطه از طریق این انجمن ها فعالیت های سیاسی خود را نیز پیگیری می نمودند. اگرچه درخواست زنان برای به رسمیت شناخته شدن حق آنان در ایجاد انجمن های زنانه توسط مجلس رد شد، اما ایجاد این تشکّل ها نیز رسماً ممنوع نگردید (آفاری ۱۳۷۷: ۱۶). نظر به اهمیت وجود نشریه برای نشر افکار انجمن های زنانه، بسیاری از انجمن ها در صدد همکاری با نشریات بودند؛ به گونه ای که برخی از موسسان نشریات

نابرابری جنسیتی سه‌لایه: ... (منیره صادقی) ۱۷۷

زنان، بنیانگذاران و یا فعالین انجمن‌های زنانه نیز بودند. (بامداد ۱۳۴۷: ۴۶؛ شیخ‌الاسلامی ۱۳۵۱: ۹۷-۸۷؛ رنجبر عمرانی ۱۳۸۵: ۵۷)

ممنوعیت و محدودیت سوادآموزی برای زنان، از جنبه‌های آشکار نابرابری جنسیتی در جامعه‌ی ایران دوره قاجار بود که تقریباً در همه‌ی نشریات به تفاوتی که از این نظر میان دختر و پسر گذاشته می‌شد، اعتراض می‌شد. به طور کلی، سوادآموزی برای زنان در دوره‌ی قاجار امری ناپسند بود زیرا تصور می‌شد که باعث ایجاد فساد در زنان می‌شود. (شکوفه، ۱۳۳۲: ۱۹/۲؛ عالم نسوان ۱۳۴۰: ۲۴/۲). طبق این شیوه تفکر، زنان در جامعه‌ی قاجار به عنوان افراد فاقد فکری که توانایی تحصیل و آموزش ندارند در نظر گرفته می‌شدند (Sedghi 2007: 250) و آموزش‌های آنان تنها منحصر به یادگیری وظایفی چون غذا پختن، رسیدگی به امور خانه، همسررداری و بچه‌داری می‌شد. افراد جامعه از دختران فقط برای ایفای نقش‌های مادری و همسری انتظار داشت (ترابی‌فارسانی ۱۳۹۷، ۵۴). به همین دلیل، بسیاری از افراد، سوادآموزی زنان را دلیلی بر عدم اطاعت زنان و بی‌توجهی آنان به امور خانه و بچه می‌دانستند در حالی که «اگر زنان تربیت شوند می‌توانند تکالیف مادری خود را بهتر انجام دهند» (نامه بانوان ۱۳۳۹: ۳/۵) کسب علم هم چنین نه لزوماً برای «کسب معیشت»، بلکه صرفاً برای انجام وظایف خانه‌داری و همسررداری نیز توصیه میشد (جهان زنان ۱۳۳۹: ۸/۱؛ دانش ۱۳۲۸: ۶/۱؛ زبان زنان ۱۳۳۸: ۲/۳۱). با این حال از آنجایی که نشریات زنانه خود نیز معترف بودند تا زمانی که زنان دارای علم و در پرتو آن اخلاق نباشند اعطای هرگونه آزادی به آنان زیان‌آور است (نامه بانوان ۱۳۳۸: ۲/۳)، بخش عمده‌ای از مطالب نشریات خود را به تبیین لزوم آموزش دختران و حتی ذکر نام مدارس دخترانه و نمرات دانش‌آموزان و دستاوردهای آنان اختصاص می‌دادند. ارتباط نشریات با مدارس فزاینده از اطلاع‌رسانی بود؛ برخی از دست‌اندرکاران این نشریات خود از بنیان‌گذاران و مدیران مدارس دخترانه بودند. مثلاً مزین‌السلطنه مدیر نشریه شکوفه، مدیر مدرسه مزینیه و صدیقه دولت‌آبادی مدیر مسئول نشریه زبان زنان، بنیان‌گذار مدرسه مکتب‌خانه شرعیات در اصفهان بود. هم چنین نشریه عالم نسوان نیز تحت نظر مدرسه آمریکایی زنان در تهران و با همکاری شاگردان و فارغ‌التحصیلان آن مدرسه منتشر می‌شد (قاسمی‌پور ۱۳۷۷: ۱۲۹-۱۲۸؛ شیخ‌الاسلامی ۱۳۵۱: ۹۷).

به طور عمده، نشریات زنانه، مردان را با این عنوان که همه‌ی مسئولیت‌ها را برای خود خواسته و زنان را در جهالت نگاه داشته تا آنان را محدود به خانه و «شوهرپرستی» کنند،

مقصر بی‌سوادى زنان می‌دانستند (عالم نسوان ۱۳۴۰: ۲/۲۴). هم‌چنین از آنجایی که حتی بسیاری از روشنفکران تحصیل‌کرده و مقامات حکومتی نیز به لزوم علم‌آموزی زنان توجهی نداشتند و در واقع هنوز به کلیشه‌های رایج در باب توانایی زنان برای سوادآموزی یا حتی مفید بودن سواد برای زنان باور داشتند، نشریات زن‌نگار به روش‌های مختلف از جمله گره زدن علم‌آموزی به پیشرفت کشور، وطن‌پرستی و تربیت کودکان (نامه بانوان ۱۳۳۸: ۳/۲؛ شکوفه ۱۳۳۱: ۳/۲) سعی در آگاه نمودن جامعه به این امر داشته که «تحصیل برای مردان لازم اما برای زنان واجب است.» (نامه بانوان ۱۳۳۹: ۱۰/۷)

بهره‌مند نبودن از امکانات و امتیازات سیاسی، از دیگر جنبه‌های نابرابری میان زنان و مردان در ایران دوره قاجار بود. اگرچه بخش عمده‌ای از مطالب نشریات زن‌نگار، اختصاصاً به مسائلی که گریبانگیر زن ایرانی بود، می‌پرداخت و به ندرت از مسائل سیاسی صحبت می‌نمودند، اما از نظر روزنامه‌نگاران زن فقدان حضور زنان در عرصه‌ی سیاسی نه‌لزوماً در نقش دست‌اندرکار سیاسی، بلکه به عنوان حامی مردان حاضر در این عرصه (دانش ۱۳۲۹: ۲۵/۴-۵)، هم‌چنین مسائلی نظیر حق رای زنان که بیش از آنکه امری سیاسی برای زنان تلقی شود، در زمره حقوق انسانی هر فرد و در معنای داشتن اختیار در انتخاب سرنوشت خود (نامه بانوان ۱۳۳۸: ۳/۴)، و درونی‌سازی مسائلی نظیر وطن‌پرستی که به دلیل وجود ساخت‌های کلیشه‌ای در اذهان جامعه سنتی ایران امری مردانه تلقی می‌شد (شکوفه ۱۳۳۳: ۱۸/۱؛ زبان زنان ۱۳۳۸: ۶/۴)، مسائلی بود که نیاز به پرداختن و آگاه‌سازی زنان نسبت به آنها احساس و با روش‌های گوناگونی این آگاه‌سازی انجام می‌شد. برای نمونه، در باب حق رای که مهمترین مسئله سیاسی برای زنان بعد از پیروزی مشروطیت بود، از آنجایی که در برخی کشورها این حق به زنان داده شده بود، نشریات زنانه ایرانی با پوشش خبرهای پیشرفت زنان خارجی سعی در ترغیب زنان ایرانی برای گرفتن حق و حقوق سیاسی خود داشتند (نامه بانوان ۱۳۳۸: ۳/۵). گاهی نیز با زبان طعنه ضمن برشمردن ویژگی‌های نماینده مجلس خوب، برای نشان دادن توانایی تشخیص و شایستگی زنان در رای دادن، نسبت به عدم آگاهی مردان به این موارد، اعتراض و انتخاب نادرست آنان را مقصر وضعیت فعلی می‌دانستند (زبان زنان ۱۳۳۸: ۲۳/۲؛ عالم نسوان ۱۳۴۱: ۶/۱۸). هم‌چنین در رابطه با مصداق‌های وطن‌پرستی برای زنان با توجه به محدودیت‌های آنان در وهله اول در مسلح کردن فرزندان خود برای دفاع از وطن، کسب علم و دانش برای چاره جویی نسبت به

مشکلات کشور تا استفاده از محصولات داخلی نمایان می‌شد (زبان زنان ۱۳۳۸: ۳۱/۱؛ جمعیت نسوان وطنخواه ۱۳۴۲: ۵-۶/۱۰؛ شکوفه ۱۳۳۳: ۲/۱۸).

در پرتو نظریه بوردیو، کلیشه‌های جنسیتی و زبان جنسیت‌زده نه صرفاً ابزاری برای توصیف، بلکه سازوکار اصلی اعمال خشونت نمادین در میدان اجتماعی و خانواده بودند. این خشونت پنهان، عادت‌واره انفعال را در زنان نهادینه می‌کرد و محرومیت از تصمیم‌گیری را طبیعی می‌ساخت. مبارزه‌ی گفتمانی نشریات، یک فرایند پویای سه محوری بود: تخریب مشروعیت: زنان با ارائه استدلال‌های علمی و دینی، مشروعیت خشونت نمادین (ناقص‌العقلی) را متزلزل می‌ساختند تا این کلیشه‌ها دیگر در عادت‌واره‌ها به رسمیت شناخته نشوند. تبدیل سرمایه: نشریات تلاش می‌کردند سرمایه فرهنگی (سواد و آگاهی) را به سرمایه نمادین (اعتبار و خودارزشمندی) تبدیل کنند. این فرایند تبدیل، به زنان امکان می‌داد تا با تولید واژگانی نظیر «مادر قوی» و «ما» در زبان، عادت‌واره جدیدی از خودارزشمندی خلق کنند و از سکوت به کنش گفتمانی گذر کنند. بازتخصیص وظایف: با بازتعریف میدان خانواده و طرح تکالیف مردان، مرزهای میدان و توزیع قدرت درونی آن به چالش کشیده می‌شد و به زنان برای بازپس‌گیری حق تصمیم‌گیری کمک می‌نمود.

محرومیت از فضای عمومی، ابزاری ساختاری برای انحصار سرمایه اجتماعی و محدودسازی میدان‌های کنش بود. نشان دادن مردان به عنوان عاملان ناامنی، تلاشی برای انتقال مسئولیت خشونت نمادین از قربانی به عامل بود. زنان در پاسخ، به خلق میدان‌های فرعی (انجمن‌ها) اقدام کردند. این انجمن‌ها به عنوان فضاهایی برای تولید سرمایه اجتماعی و نمادین جمعی عمل می‌کردند و پلی برای گذر از انحصار فضای خصوصی به کنش اقتصادی-سیاسی فراهم می‌آوردند. در میدان قدرت، نشریات زنان، انحصار مردان بر سرمایه فرهنگی و سیاسی را ریشه‌ی محرومیت سیاسی زنان می‌دانستند. مبارزه در این میدان، شامل تخریب سرمایه نمادین رقیب (مانند طنز درباره شایستگی نمایندگان مرد) و تبدیل گفتمان سیاسی به حقوق بشری (حق رأی به مثابه اختیار سرنوشت) بود. این راهبردها، نهادهای رسمی را مجبور به بازآرایی میدان قدرت می‌کردند و با پیوند زدن نقش مادری به مسئولیت ملی، مبارزه‌ی سیاسی را مشروعیت می‌بخشیدند.

جدول ۳. جدول یکپارچه‌ی تحلیل تم‌های توانمندسازی

تم	مولفه‌های کلیدی متن	مفهوم بوردیویی	سازوکار توانمندسازی
کلیشه‌های جنسیتی	رد برتری خلقت مرد، نقد ناقص‌العقلی زنان، تعریف تکالیف مردان در خانه	خشونت نمادین	تخریب مشروعیت گفتمان مردسالار
زبان جنسیت‌زده	جایگزینی واژه‌های تحقیرآمیز (ضعیفه به مادر قوی)، بازتعریف صفات، استفاده از ضمیر ما	سرمایه‌ی نمادین	تولید هویت جمعی مستقل
تصمیم‌گیری	نقد گفتمان زن خوب = زن خاموش، تشویق به نوشتن افکار، انتقال مسئولیت به مردان	عادت‌واره‌ی انفعال	تبدیل سکوت به کنش گفتمانی
فضای عمومی	افشای تناقض (کنفرانس و مسجد)، شناسایی مردان به عنوان عامل ناامنی، ایجاد انجمن‌های زنانه	سرمایه‌ی اجتماعی	ساخت میدان‌های فرعی تولیدکننده‌ی سرمایه
سوادآموزی	نقد سواد = فساد زن، پیوند آموزش با پیشرفت ملی، تبلیغ مدارس دخترانه و دستاوردهای آنان	سرمایه‌ی فرهنگی	تبدیل سواد به حق بنیادین
محرومیت سیاسی	بازتعریف حق رای به مثابه‌ی اختیار سرنوشت، طنز درباره شایستگی نمایندگان مرد، پیوند مادری با مسئولیت ملی	میدان قدرت	انتقال مبارزه به عرصه‌های غیر رسمی

۵. بهداشت باروری

خانواده در جامعه پیشاصنعتی ایران در دوره قاجار، مهمترین رکن جامعه، بازوی اجرای فرهنگ پدرسالارانه و سرچشمه برخی از مهمترین جنبه‌های نابرابری جنسیتی در ایران بود. شکل خانواده در این دوره به صورت خانواده گسترده شامل مرد، زن، خانواده شوهر به ویژه مادرشوهر و احتمالاً همسران دیگر مرد خانواده می‌شد. خروج از خانواده پدری و ورود به خانواده جدید در دوره قاجار تنها امید زنان ایرانی آن دوره برای ادامه زندگی بود (مونس‌الدوله ۱۳۸۰: ۱۰۹)؛ زیرا زن از این طریق می‌توانست فرزندان به ویژه فرزند پسر به دنیا آورد که تحکیم‌کننده جایگاه او نزد همسرش و همچنین ارتقادهنده منزلتش در سلسله مراتب خانواده محسوب می‌شد (شیل ۱۳۶۲: ۹۲). تقریباً همه دختران در ایران دوره‌ی قاجار، قبل از پانزده سالگی ازدواج می‌کردند. در خانواده‌های کم‌درآمدتر این سن ده تا یازده سالگی و در خانواده‌های اشراف بین دوازده تا سیزده سالگی بود. نکته مهم این است که دختران در واقع سرمایه‌های خانواده خود بودند زیرا کسی که خواستار آنان می‌شد باید در عوض دختر پولی به خانواده او پرداخت می‌نمود (پولاک ۱۳۶۱: ۱۴۱). این رسم در برخی از مناطق ایران نظیر سیستان و بلوچستان کاملاً رنگ خرید و فروش دختران را به خود گرفته و یکی از اشکال ازدواج اجباری بود که مورد اعتراض زنان روزنامه‌نگار قرار

می‌گرفت (عالم نسوان ۱۳۴۲: ۴/۲۱). این نوع ازدواج با توجه به تفکر قالب در جامعه که اختیار تصمیم‌گیری را از زنان سلب و آنان را به چشم کالاهایی در مالکیت مردان در نظر می‌گرفت، تقریباً در مناطق مختلفی از ایران دوره‌ی قاجاری دیده می‌شد. مزین‌السلطنه، مدیر مسئول نشریه شکوفه، در مقاله‌ای ازدواج اجباری در رسم ایرانی را که بدون شناخت و دانش طرفین از یکدیگر صورت می‌گرفت، به عمل «مرده‌شویی» تعبیر کرده است، زیرا هیچ‌کدام از دو طرف نه تنها شناختی از یکدیگر نداشتند، بلکه نمی‌دانستند برای چه منظوری در حال ازدواج هستند (۱۳۳۳: ۷/۱). نشریه عالم نسوان، ضمن توصیف ازدواج اجباری با عباراتی چون «جامه بدبختی و اسارت»، پدر و مادر کودک، مردان هوس‌باز جامعه و روحانیون حامی این شیوه را با عنوان «دزد عروسک‌های دختر بچه‌ها»، عاملان استمرار این شیوه‌ی زندگی می‌داند (۱۳۴۰: ۵/۳۶-۳۵).

چرخه‌ی ازدواج اجباری و بدون شناخت طرفین از یکدیگر به ویژه ازدواجی که یک سمت آن، مردان مسن و سمت دیگر، دختران جوان قرار داشتند، با کودک‌همسری کامل می‌شد و از موضوعاتی بود که به وفور در نشریات زنان به آن اشاره شده است. نشریه زبان زنان در پاورقی خود، مسئله‌ی ازدواج اجباری دختران بعضاً هشت ساله با مردان مُسن را به صورت داستانی دنباله‌دار بیان نموده است. نقش اصلی در این نوع ازدواج، خانواده مرد شامل مادر و خواهر او بودند که با آوردن هدایایی، نظر خانواده دختر را جلب می‌نمودند (۱۳۳۸: ۶/۲). برخی از نشریات نیز در جریان نقل خاطره‌های زنانی که خود در سنین کودکی به ازدواج مردی مُسن درآمده‌اند، نسبت به عدم اختیار زنان خانواده در اظهارنظر درباره مسائل مهمی چون ازدواج، شکایت و در ادامه ضمن انتقاد از ساخت‌های پدرسالارانه که اختیار هر امری را از زنان گرفته بود، به تبعات ازدواج اجباری در سنین کودکی از جمله تبعات روحی و جسمی این امر اشاره می‌کنند (عالم نسوان ۱۳۴۱: ۶/۶؛ جمعیت نسوان وطنخواه ۱۳۴۱: ۳/۲۳-۱۷). نشریه شکوفه در نکوهش کودک‌همسری و تبعات آن نوشته است «نه تنها دختر خود سر رشته‌ای از امور زندگی ندارد بلکه خانواده‌اش تنها در صدد شوهر دادن او هستند و درباره خواستگار او به ویژه اینکه مبتلا به بیماری نباشد تحقیقی به عمل نمی‌آورند» (۱۳۳۳: ۷/۲) همچنین رواج روسپیگری از تبعات عدم تناسب سن و اخلاق دختر و پسر و عدم دیدار آنان پیش از ازدواج ذکر شده است (عالم نسوان ۱۳۴۱: ۱/۳۱)، که عمده‌تأبی عفتی زنان را دلیل آن ذکر می‌نمودند، اما در واقع از تبعات نابرابری جنسیتی در حوزه خانواده و دسترسی به امکانات آموزشی و اقتصادی بود.

خشونت علیه زنان از جنبه‌های بسیار قابل تامل نابرابری جنسیتی در ایران بود که تقریباً همیشه توسط مردان نسبت به زنان انجام می‌گرفت. به علت اینکه نجابت و عفاف زنان در جوامع مردسالارانه بسیار مورد تاکید است، معمولاً زنان به ظن داشتن ارتباطات خارج از چارچوب خانواده، مورد خشونت قرار می‌گرفتند و هرچند بی‌گناه بودند، توسط مردان خانواده خود یا حتی اهالی شهر، آزار می‌دیده و یا حتی با حکم شرعی به قتل می‌رسیدند (سرنا ۱۳۶۲: ۲۷۳). در واقع تنبیه بدنی، شیوه‌ای مجاز برای نشان دادن خشم مردان در صورت مطیع نبودن زنانشان بود که در کتب تربیتی تالیف شده در این دوره به وفور توصیه شده بود (باغداردلگشا و دیگران ۱۳۹۶: ۳۵).

شیوه‌های خشونت نسبت به زنان که مورد بررسی نشریات زنان در ایران دوره‌ی قاجار قرار گرفته است، به دو دسته مستقیم و غیر مستقیم تقسیم می‌شود. شیوه نخست، تنبیه بدنی بوده، که به عنوان رایج‌ترین شیوه برای جلوگیری از خودسری زنان انجام می‌شد. به طور کلی تنبیه بدنی در مقابل آنچه سرکشی زن خوانده میشد امری مجاز بود و حتی تشویق نیز میشد (هشت رساله در بیان احوال زنان ۱۳۹۰: ۲۴) نشریات زن‌نگار به تناب از انواع بدرفتاری‌های مردان از جمله تهدید به استفاده از زور و کتک زدن در صورت ادامه مخالفت و شکایت از شرایط زندگی نابرابر صحبت کرده‌اند (عالم نسوان ۱۳۴۰: ۵/۲۹؛ جمعیت نسوان وطنخواه ۱۳۴۳: ۷/۹). نامه بانوان ضمن ذکر روایتی از پیامبر که زنان را توصیه به اطاعت از مردان نموده، از عدم رعایت توصیه‌های دیگر پیامبر مبنی بر رفتار درست با زنان شکایت و انواع خشونت‌ها نسبت به زنان نظیر کتک زدن، فحاشی و حبس نمودن در خانه را مغایر با توصیه‌های دینی میداند (۱۳۳۹: ۷/۱۰) اعمال خشونت در خانه توسط زنان در حق زنان دیگر نیز انجام می‌شد. برای نمونه، نشریه شکوفه در یک کاریکاتور با زبان طنز این اخلاق را که عمدتاً از جانب مادرشوهر انجام میشد را مورد نکوهش قرار داده است (۱۳۳۱: ۵/۴). لازم به ذکر است، در سلسله مراتب خانه، زنان در صورت ارتقا به عنوان همسر بزرگ خانه یا مادرشوهر در اغلب موارد، خود پاسدار نابرابری‌های جنسیتی نسبت به هم‌نوعانشان می‌شدند؛ زیرا تنها از این طریق می‌توانستند قدرتی را که از جانب مردان به آنان برای اداره امور تفویض شده بود، را حفظ کنند. دکتر گجال مدیر مسئول نشریه دانش با ذکر حدیث «الْمَرْأَةُ رِيحَانَةٌ وَ لَيْسَتْ بِقَهْرْمَانَةٍ» به مردان توصیه می‌کند با زنان خود مهربان باشند و آنان را به انجام کارهای سخت وادار نکنند. (۱۳۲۸: ۸/۶)

شیوه‌های خشونت غیرمستقیم، نظیر کودک همسری و شرایط نامناسب ازدواج و طلاق بود که راه را برای اعمال زور و تسلط مردان بر همسرانشان هموار می‌نمود. برای نمونه، ترتیبات طلاق همواره به عنوان وسیله‌ای برای تهدید زنان استفاده می‌شد. زن مطلقه در جامعه ایران به دلیل عدم دسترسی به امکانات آموزشی و اقتصادی و تامین نیازهای مادی در اغلب اوقات در صورت جدایی ضمن از دست دادن موقعیت اجتماعی خود به عنوان زن متاهل، به اموری از قبیل فاحشگی برای گذران زندگی تن می‌داد. به دلیل برخی از امتیازات، چون مهریه که به زنان در هنگام طلاق تعلق می‌گرفت، مردان به انواع و اقسام آزارها و شکنجه‌ها برای وادار نمودن زنان به گذاشتن از حق و حقوق خود متوسل می‌شدند؛ و در صورتی که این روش‌ها جواب نمی‌داد، گاهی حتی به قتل او اقدام می‌نمودند (عالم نسوان ۱۳۴۲: ۳/۲۰). نشریه جهان زنان، قرار گرفتن زنان و دختران در معرض خشونت در خانه و اجتماع را از دلایلی می‌نویسد که ایرانیان را فاقد صفاتی چون عزم، وقار و فداکاری کرده، زیرا این صفات به مرور بر اثر خشونت در زنان از بین رفته و آنان قادر نبودند این مفهوم را به فرزندان خود اعم از دختر و پسر منتقل کنند (۱۳۳۹: ۳/۱۰).

شیء انگاشتن زنان و چندهمسری نیز امری رایج در دوره قاجار بود. در واقع داشتن همسران متعدد برای مردان در ایران، نشان‌دهنده شرافت آنان و استحکام جایگاهشان در طبقات بالای جامعه بود. با این حال، اکثر آنان با بهانه‌های گوناگون، نظیر اینکه همسرشان به آنان فرزند پسری نداده است، یا ازدواج اولش از روی عشق نبوده، دوباره ازدواج می‌نمودند (Afary 2009: 35). هرچند نباید عوامل دیگری چون سهولت در امر ازدواج و طلاق را نیز نادیده گرفت که خود یکی دیگر از جنبه‌های نابرابری جنسیتی در ایران بود (سنبل و قدیمی‌قیداری ۱۴۰۱: ۹۷-۹۶). ازدواج مجدد مردان نه تنها زنان را از نظر احساسی و مالی در مضیقه قرار می‌داد، بلکه زمینه را برای تعارض منافع و خشونت خانگی یکی از طرفین نسبت به دیگری فراهم می‌آورد (Afary 2009: 34-35). اگرچه در ابتدای قرن بیستم، این رسم نه تنها به دلیل اوضاع نامناسب اقتصادی، بلکه به دلیل قرار گرفتن طبقه نخبه در معرض ایده‌های جدید جنسیتی کاهش یافته بود (Sansarian 1982: 51)؛ اما هنوز در میان برخی طبقات و گروه‌های اجتماعی انجام و به دلیل آسیب‌های بی‌شمار، یکی از موضوعات موردتوجه نشریات زنان بود. از آفات چندهمسری، انتقال بسیاری از بیماری‌ها بود که دامنگیر زنان و اطفالشان می‌شد و باعث کاهش شدید جمعیت کشور شده بود

(شکوفه ۱۳۳۱: ۱۷/ ۱). همچنین، از دلایل آنچه رواج فساد اجتماعی خوانده می‌شد، یکی هم رواج چندهمسری بود که همانگونه که پیشتر اشاره شد زنان بی‌سواد و بی‌بهره از امکانات اقتصادی را برای گذران زندگی به تن‌فروشی وادار می‌کرد (نامه بانوان ۱۳۳۹: ۷/ ۸).

در میدان خانواده، نابرابری جنسیتی عمدتاً از طریق سازوکارهایی که عاملیت زن بر بدن را نفی می‌کردند، بازتولید می‌شد. ازدواج اجباری و کودک‌همسری، اوج فرایند کالایی‌سازی بدن زن را نشان می‌داد که در آن، بدن به‌عنوان یک سرمایه اقتصادی در میدان خانواده مبادله می‌شد و خشونت نمادین نهادینه شده، عاملیت زن را محو می‌ساخت. همزمان، خشونت ساختاری (مانند تنبیه بدنی) با هدف بازتولید عادت‌واره اطاعت، زنان را به یک تکنیک انضباطی فرومی‌کاست. حتی چندهمسری نیز از طریق انباشت سرمایه‌ی نمادین مردانه (شرافت و توانایی اقتصادی)، سلطه را مشروعیت می‌بخشید. نقش زنان در گسست این چرخه، یک مبارزه نمادین پویا بود که در سه حوزه اصلی عملیاتی می‌شد: تخریب مشروعیت و کالایی‌سازی: زنان با استفاده از استعاره‌های برانداز (مانند تشبیه ازدواج اجباری به مرده‌شویی) و راوی‌سازی قربانیان، تلاش می‌کردند تا خشونت نمادین نهفته در این اعمال را آشکار و مشروعیت سنت را متزلزل کنند. این روش، تخریب سرمایه نمادین مردان را هدف قرار می‌داد. بازتعریف میدان و عادت‌واره: نشریات با طنز تصویری و بازتعریف دینی، سعی در شکستن عادت‌واره اطاعت داشتند. همچنین با پزشکی‌سازی انتقاد (پیوند زدن چندهمسری به بیماری‌های مقاربتی و آسیب‌های جسمی)، مبارزه را از میدان اخلاق به میدان علم و بهداشت منتقل می‌کردند. این تغییر میدان استراتژیک، به زنان امکان می‌داد تا از سرمایه نمادین علم برای تخریب توجیهات سنتی بهره ببرند و عاملیت بدن را بازپس بگیرند. خلق گفتمان بدیل: در یک نمای کلی، مقاومت زنان یک فرآیند تبدیل پویا بود که سلطه بر بدن و باروری را هدف قرار می‌داد تا سرمایه نمادین مقاومت را در این لایه تنانه تقویت کند.

جدول ۴. جدول یکپارچه‌ی تحلیل تم‌های بهداشت باروری

تم	مولفه‌های کلیدی متن	مفهوم بوردیوی	سازوکار مقاومت
ازدواج اجباری	تبدیل زن به کالای مبادله‌ای	کالایی سازی بدن (سرمایه اقتصادی)	استعاره‌های برانداز

تم	مولفه‌های کلیدی متن	مفهوم بوردیویی	سازوکار مقاومت
کودک همسری	محو عاملیت با مشروعیت سنت	خشونت نمادین نهادینه شده	راوی‌سازی قربانیان
خشونت ساختاری	تنبیه بدنی به مثابه‌ی یک تکنیک انضباطی	بازتولید عادت‌واره‌ی اطاعت	طنز تصویری + بازتفسیر دینی
چند همسری	چند همسری = نشانه شرافت	انباشت سرمایه‌ی نمادین مردانه	پزشکی‌سازی انتقاد (بیماری‌های مقاربتی)

۶. مشارکت اقتصادی

ارتباطات مردسالارانه و کنترل منابع اقتصادی توسط مردان، زمینه را برای کنترل زنان توسط مردان هموار می‌نمود. با وجود آنکه زنان آزادی انجام هرگونه فعالیت اقتصادی را داشتند و حقوق اقتصادی نظیر مهریه، مالکیت و ارث‌بری برای زنان در قوانین اسلامی پیش‌بینی وجود شده است، اما فعالیت های اقتصادی آنان بسیار محدود بود. برای نمونه، در سال ۱۲۶۹ قمری تنها یک درصد از کل خانه های تهران به زنان تعلق داشتند. هرچند در ۱۳۲۰ قمری این عدد به ۳.۵ درصد رسیده بود، اما این میزان اندک مالکیت زنان نشان‌دهنده‌ی دشواری انجام فعالیت اقتصادی برای آنان است (اتحادیه ۱۳۷۷: ۳۴). همچنین، به دلیل تسلط سنت های محلی، در مناطق مختلف ایران قوانین اسلامی به ویژه در حوزه‌ی ارث و حقوق اقتصادی زنان رعایت نمیشد (Paidar 1995: 65).

حتی زنان طبقه بالای جامعه به ندرت به منابع اقتصادی دسترسی داشتند و همین مورد باعث وابستگی آنان به مردان خانواده می‌شد (Sedghi 2007: 28). اگرچه زنان پیش از مشروطه با حضور در وقایعی چون جنبش تنباکو از نظر اقتصاد سیاسی و بعد از مشروطه با حضور در خیریه‌ها و انجمن‌های زنانه از بعد اقتصاد اجتماعی در جامعه مشارکت داشتند (Mousavi Jahromi et al 2018: 256)، اما به طور کلی، آنها در جامعه‌ی ایران، فاقد قدرت اقتصادی و کاملاً وابسته به مردان خانواده بودند. وابستگی اقتصادی زنان یکی از دلایل مورد ظلم قرار گرفتند آنان تلقی میشد؛ زیرا

تفوق مرد بر زن در این است که مرد از روزگار پیشین همواره با افکار و اعمال همدستان بود و تهیه لوازم زندگی را بر ذمت گرفته و زن نتوانسته است قوت بدنی و عقلی خویش را کارفرماید بر حسب اقتضای اوقات و اماکن مقهور انحطاط گردیده (آداب مردی و تربیت نسوان ۱۳۹۵: ۱۰۵)

به همین دلیل، اغلب زنان روستایی و ایلی در ایران به دلیل آنچه صرفه اقتصادی و یا «قیمت ساعات زن» نامیده می‌شد، از اکثر زنان شهری وضعیت بهتری داشتند. (شکوفه ۱۳۳۴: ۴/۶؛ عالم نسوان ۱۳۴۱: ۲۶/۳) بنابراین، در نشریات زنانه به آن چیزی که «استقلال اقتصادی زنان از مردان» نامیده می‌شد، به منظور جلوگیری از فساد و هم‌چنین حفظ احترام زنان تاکید شده است (شکوفه ۱۳۳۰: ۲/۱؛ عالم نسوان ۱۳۴۱: ۱۴/۵). برخی از نشریات در چرایی آنچه خود «اسارت زن به دست مرد» می‌نامیدند، به نظریات سوسیالیستی مبنی بر انقیاد زن به دلیل نداشتن صرفه اقتصادی برای جامعه، تاکید داشتند (نامه بانوان ۱۳۳۹: ۵/۴). به دلیل اثرات منفی بی‌شماری که به خصوص زنان بیوه و بی‌شوهر بر وضعیت اجتماعی کل جامعه داشتند، نشریات زنانه به تناوب از زنان متمول و دولت درخواست می‌نمودند برای اشتغال زنان به خصوص زنان فقیر اقدام به تاسیس کارخانه نمایند (نامه بانوان ۱۳۳۹: ۱۱/۱؛ عالم نسوان ۱۳۴۰: ۲/۱-۴).

نشریات زنان، وابستگی اقتصادی را هسته اصلی بازتولید سلطه مردانه در میدان اقتصاد شناسایی کردند. این سلطه با انحصار سرمایه اقتصادی توسط مردان تقویت می‌شد و از طریق القای عادت‌واره وابستگی به عنوان یک امر طبیعی، به‌طور مستقیم به عادت‌واره وابستگی و فرودستی در زنان می‌انجامید. مبارزه گفتمانی زنان، یک فرایند پویا برای شکستن این انحصار بود که از دو مسیر اصلی عبور می‌کرد: استراتژی تبدیل سرمایه‌ها و کالایی‌زدایی: مطالبه‌ای اشتغال زنان، در واقع یک استراتژی مستقیم برای تبدیل سرمایه فرهنگی (سواد و آگاهی کسب شده) به سرمایه اقتصادی بود. زنان با اثبات قیمت ساعات زن (در مثال ایلات) و بازتعریف کار زنانه، تلاش می‌کردند تا نیروی کار و کرامت خود را کالایی‌زدایی کنند و انحصار مردانه بر منابع را به چالش بکشند. تخریب مشروعیت و خلق گفتمان فراملی: زنان با اخلاقی‌سازی اقتصاد (پیوند زدن استقلال مالی با کرامت و جلوگیری از فساد)، به مشروعیت‌بخشی به حضور در میدان عمومی می‌پرداختند. علاوه بر این، استفاده از گفتمان‌های سوسیالیستی و فراملی به عنوان یک سرمایه‌ی نمادین انتقادی، به زنان این امکان را می‌داد که با نیروی گفتمان فراملی، مبارزه‌ی محلی خود را تقویت کرده و مشروعیت نظام وابستگی را تخریب نمایند. در نهایت، درخواست تأسیس کارخانه‌های زنانه، تلاشی عملی برای ساخت میدان اقتصادی فرعی بود تا فضایی برای تولید سرمایه‌ی مستقل ایجاد شود.

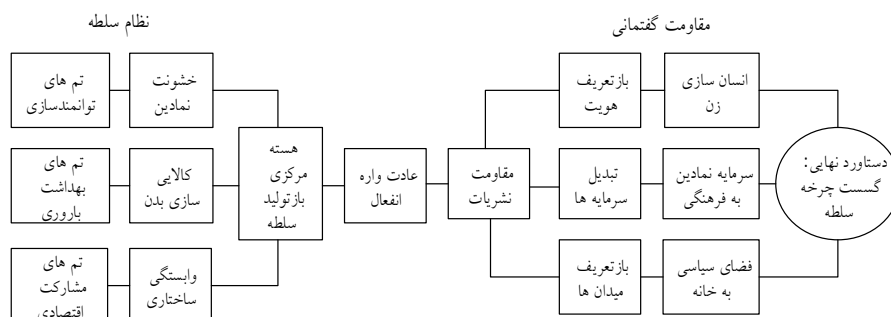
جدول ۵. جدول یکپارچه‌ی تم‌های مشارکت اقتصادی

تم	مولفه‌های متنی	مفهوم بوردیوی	سازوکار توانمندسازی
تولید و توزیع	تاکید بر قیمت ساعات زن در ایلات	سرمایه‌ی اقتصادی	اثبات امکان‌پذیری استقلال
	پیوند استقلال مادی - حفظ کرامت	سرمایه‌ی نمادین	مشروعیت‌سازی اشتغال زنان
	استفاده از گفتمان سوسیالیستی	تولید گفتمان متقابل	تخریب مشروعیت نظام وابستگی
	درخواست تاسیس کارخانه‌های زنانه	ساخت میدان اقتصادی فرعی	ایجاد فضای تولید سرمایه مستقل

۷. نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان داد نشریات زنانه، نابرابری جنسیتی را نظامی سه‌لایه (گفتمانی، تنانه، ساختاری) می‌دانستند که با تولید عادت‌واره انفعال و مدیریت هوشمندانه سرمایه‌ها، سلطه‌ی مردانه را بازتولید می‌کرد. این نظام سه‌لایه، سازوکاری خودتغذیه کننده بود که به طور مداوم تجربه زیسته زنان را شکل می‌داد. در پاسخ به این نظام، مقاومت گفتمانی زنان یک کنش استراتژیک و مذاکره‌ای بود که لزوماً رادیکال و خالص نبود. زنان با سه راهبرد کلیدی، چرخه سلطه را گسستند: بازتعریف هویت: با تخریب خشونت نمادین (مانند نقد ناقص‌العقلی) و جایگزینی عناوین تحقیرآمیز، زن از کالا به فاعل صاحب حق تبدیل شد. تبدیل سرمایه‌ها و مصالحه استراتژیک: زنان از مصالحه استراتژیک استفاده می‌کردند؛ برای مثال، توجیه سواد (سرمایه فرهنگی) با استناد به بهبود تکالیف مادری، به عنوان یک راهبرد برای کسب مشروعیت در میدان تسلط یافته، که در نهایت توانست آن سرمایه را به حق رأی و مشارکت سیاسی (سرمایه نمادین) تبدیل کند. بازتعریف میدان‌ها: با خلق میدان‌های فرعی (انجمن‌ها) و انتقال مطالبات از حوزه‌ی خصوصی به عمومی، میدان خانواده به عرصه مبارزه‌ی گفتمانی تبدیل شد.

این فرآیند مذاکره‌ای و استراتژیک، منجر به تولید سرمایه نمادین مقاومت شد که هم گفتمان مردانه را در بن‌بست اخلاقی قرار داد و هم سنگ‌بنای مبارزات بعدی شد. همانگونه که نمودار ۲ نشان می‌دهد، این فرآیند کنشی استراتژیک برای بازپس‌گیری میدان‌های نمادین بود. با این حال، پرسش‌هایی نظیر نقش دقیق مردان تحصیل‌کرده در فرآیند تبدیل سرمایه‌ها یا نقش سیاست‌های دولتی در شکل‌گیری و تغییر این گفتمان، همچنان نیازمند کاوش هستند. این پژوهش می‌تواند الگویی تحلیلی برای مطالعات گفتمان مقاومت در دوره‌های حساس پس از مشروطه ارائه دهد که می‌تواند در مطالعات آتی به کار رود.

نمودار ۲. چرخه بازتولید سلطه و مقاومت گفتمانی

کتابنامه

- اتحادیه، منصوره (۱۳۷۷)، *اینجا تهران است*، تهران: نشر تاریخ ایران.
- اعزاز، شهلا (۱۳۹۰)، *دگرگونی در نقش زنان*، تهران: چاپ اول، نشر علی.
- امانت، عباس (۱۳۹۳)، *قبله‌ی عالم*، ترجمه حسن کامشاد، تهران: نشر کارنامه، چ ۵.
- آداب مردی و تربیت نسوان (دو رساله در تعداد مردمداری دوره قاجار)* (۱۳۹۵)، به اهتمام علی باغداردلگشا، تهران: نشر شیرازه.
- آفاری، ژانت (۱۳۷۷)، *انجمن‌های نیمه سری زنان در نهضت مشروطه*، ترجمه جواد یوسفیان، بی جا: نشر شهربانو.
- باغداردلگشا، علی و عباس سرافرازی‌زاده و هما زنجانی‌زاده و هادی وکیلی (۱۳۹۶)، «نقش پردازش‌های دینی در طرح مطالبات اجتماعی زنان عصر مشروطه»، *تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام*، ۸ (۱۴)، ۵۵-۲۹.
- باغداردلگشا، علی و هما زنجانی‌زاده، (۱۳۹۷)، «نقد نابرابری‌های جنسیتی در اشعار زن‌نگار مندرج در روزنامه نامه بانوان (۱۳۰۰-۱۲۹۹)»، *نشریه زن در فرهنگ و هنر*، ۱۰ (۳)، ۴۳۴-۴۱۵.
- بالسلو، سیوان (۱۴۰۰)، *مردانگی ایرانی در اواخر قاجار و اوایل پهلوی*، ترجمه لعلیا عالی‌نیا، تهران: نشر همان.
- بامداد، بدرالملوک (۱۳۴۷)، *زن ایرانی از انقلاب مشروطه تا انقلاب سفید*، تهران: بی‌نا.
- بهشتی سرشت، محسن و محسن پرویش (۱۳۹۴)، «بررسی مطالبات اجتماعی و فرهنگی زنان در مطبوعات عصر قاجار (با تاکید بر نشریه نامه بانوان)»، *زن در فرهنگ و هنر*، ۷ (۳)، ۳۴۱-۳۲۷.
- پولاک، یاکوب ادوارد (۱۳۶۱)، *ایران و ایرانیان*، ترجمه کیکاووس جهاننداری، تهران: نشر خوارزمی.
- پیروردیو (۱۳۹۰)، *تمایز*، ترجمه حسن چاووشیان، تهران: نشر ثالث.
- پیروردیو (۱۴۰۰)، *سلطه مذکر*، ترجمه محسن ناصری‌راد، تهران: نشر آگه.

نابرابری جنسیتی سه‌لایه: ... (منیره صادقی) ۱۸۹

ترابی‌فارسانی، سهیلا (۱۳۹۴)، «زن و تحول امر روزمره با تکیه بر نشریات زنان عصر قاجار»، *تاریخ ایران*، ۷۵ (۵)، ۱۰۷-۸۹.

ترابی‌فارسانی، سهیلا (۱۳۹۷)، *زن ایرانی در گذر از سنت به مدرنیته*، تهران: نشر نیلوفر.

تشکری، زهرا (۱۳۸۱)، *زن در نگاه روشنفکران*، تهران: نشر دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.

جنگینز، ریچارد (۱۳۹۸)، *پیر بوردیو، ترجمه لیلا جوافشانی و حسن چاوشیان*، تهران: نشر نی.

رنجبر عمرانی، حمیرا (۱۳۸۵)، *سازمان زنان ایران*، تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

سرنا، کارلا (۱۳۶۲)، *آدم‌ها و آیین‌ها در ایران*، ترجمه علی‌اصغر سیدی، تهران: نشر زوار.

سنبل، ندا و عباس قدیمی‌قیداری (۱۴۰۱)، «زن یکی بیش مبر زانکه بود فتنه و شر: پژوهشی درباره پدیده چندهمسری در متون ادبی-سیاسی دوره قاجار»، *پژوهش‌نامه زنان*، ۱۳ (۳)، ۸۳-۱۱۲.

شریفی‌ساعی، محمدحسین (۱۴۰۱)، «تاریخ بیداری زنان؛ بازنمایی مسائل زنان و خانواده در روزنامه‌نگاری دوره مشروطه»، *مطالعات فرهنگ و ارتباطات*، ۲۳ (۶۰)، ۶۳-۹۹.

شویره، کریستین و اولیویه فونتن (۱۳۸۵)، *واژگان بوردیو، ترجمه مرتضی کبکی*، تهران: نشر نی.

شیخ‌الاسلامی، پری (۱۳۵۱)، *زنان روزنامه‌نگار و اندیشمند ایران*، تهران: زرین.

شیل، ماری (۱۳۶۲)، *خاطرات لیلی شیل*، ترجمه حسین ابوترابیان، تهران: نشر نی.

فتحی، مریم (۱۳۸۳)، *کانون بانوان (با رویکردی به ریشه‌های تاریخی حرکت‌های زنان در ایران)*، تهران: نشر مطالعات تاریخ معاصر ایران.

قاسمی‌پور، اقبال (۱۳۷۷)، *مدارس جدید در دوره قاجار*، ویراست هاشم بناپور و رضا پورجوادی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

کراچی، روح‌انگیز (۱۳۹۵)، *خشونت مشفقانه (روایتی از مردسالاری دوران ناصر)*، تهران: نشر تاریخ ایران، چ ۳.

مونس‌الدوله (۱۳۸۰)، *خاطرات مونس‌الدوله*، به کوشش سیروس سعدوندیان، تهران: نشر زرین.

نرسیسیانس، امیلیا (۱۳۸۳)، *مردم‌شناسی جنسیت*، تهران: افکار.

ورمقانی، حسنا و حسین سلطان‌زاده و مزین دهباشی شریف (۱۳۹۴)، «رابطه جنسیت و فضا در عرصه‌های خصوصی و عمومی دوره قاجار»، *باغ نظر*، ۱۲ (۳۷)، ۲۹-۴۰.

هشت رساله در بیان احوال زنان از ۱۰۰۰ تا ۱۳۱۳ هجری قمری (۱۳۹۰)، گردآورنده و مصحح روح‌انگیز کراچی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

Afary, Janet (2009), *Sexual politics in modern Iran*, Cambridge university press.

Kashan-Sabet, Firoozeh (2005), "Patriotic Women hood: The culture of feminism in modern Iran, 1900- 1941", *British Journal of Middle Eastern*, 32 (1), 29- 46.

- Mahboob, Fatemeh, Ali Asghar Davudi and Hamid Saeedi Javadi (2023), "The effect of women's publications on promoting the position of women in Qajar period", *international journal of political science*, 13(1), 19-30.
- Millani, Farzane (2011), *Words not Swords*, New York: Syracuse University Press.
- Mousavi Jahromi, Yeganeh, Arghavan Farzin Motamed and Narges Khaki (2018) "Historical Review on Economic Activities of Iranian Women in Qajar Era", *Research Journal of Iran Local Histories* 6, 253-59.
- Najmabadi, Afsaneh (1992), "Zanha-yi-Millat: women or wives of the nation?", *Iranian studies*, 26 (1), 51- 71.
- Paidar, Parvin (1995), *Woman and the Political Process in Twentieth Century Iran*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Sansarian, Eliz (1982), *The women's rights movement in Iran- Muting appeasement and repression from 1900 to Khomeini*, Praeger Publication.
- Sedghi, Hamideh (2007), *Women and politics in Iran (veiling, unveiling and reveiling)*, Cambridge University press.

نشریات

- جمعیت نسوان وطنخواه (۱۳۴۱/۱۳۰۲)، «جهل»، شماره ۱.
- جمعیت نسوان وطنخواه (۱۳۴۱/۱۳۰۳)، شماره ۳.
- جمعیت نسوان وطنخواه (۱۳۴۲/۱۳۰۳)، «فقدان/سفبار»، شماره ۵-۶.
- جمعیت نسوان وطنخواه (۱۴۰۳/۱۳۰۴)، شماره ۹.
- جهان زنان (۱۳۳۹)، «زنان نامی»، شماره ۱.
- جهان زنان (۱۳۳۹)، «طرز تربیت اطفال در مشرق»، شماره ۳.
- جهان زنان (۱۳۳۹)، «گونگون»، شماره ۲.
- جهان زنان (۱۳۳۹)، «لزوم تعلیم زنان»، شماره ۱.
- دانش (۱۳۲۸)، «دانش»، شماره ۴.
- دانش (۱۳۲۸)، «رسم زن‌داری»، شماره ۳.
- دانش (۱۳۲۸)، «رسم شوهرداری»، شماره ۱.
- دانش (۱۳۲۹)، «معاونت زنان وکلای پارلمنت انگلیس»، شماره ۲۵.
- زبان زنان (۱۳۳۷)، «نحوه‌ران بیدار شوید»، شماره ۱۱.
- زبان زنان (۱۳۳۸)، «انتخابات»، شماره ۲۳.
- زبان زنان (۱۳۳۸)، «داستان رقت‌انگیز»، شماره ۶.
- زبان زنان (۱۳۳۸)، «علم معاش»، شماره ۳۱.

- زبان زنان (۱۳۳۸)، «مادر ما/ایران»، شماره ۳۱.
- زبان زنان (۱۳۳۸)، شماره ۶.
- شکوفه (۱۳۳۰)، شماره ۱.
- شکوفه (۱۳۳۱)، «در حفظ الصحه اطفال»، شماره ۱۷.
- شکوفه (۱۳۳۱)، «سرکار خانم مدیره‌ی محترمه و دوشیزگان وطن...»، شماره ۳.
- شکوفه (۱۳۳۱)، شماره ۱۱.
- شکوفه (۱۳۳۱)، شماره ۴.
- شکوفه (۱۳۳۲)، «در شرایط معلم و معلمه و اعضای روحانی مدارس»، شماره ۱۹.
- شکوفه (۱۳۳۳)، «قسمت و بهره اخلاقی»، شماره ۷.
- شکوفه (۱۳۳۳)، «نطق ناظمه مدرسه مزینیه...»، شماره ۱۵.
- شکوفه (۱۳۳۳)، شماره ۲.
- شکوفه (۱۳۳۳)، «لازمه‌ی مخدر قوی بی‌حسی عمومی است»، شماره ۱۸.
- شکوفه (۱۳۳۴)، «کار»، شماره ۶.
- عالم نسوان (۱۳۴۰)، «فکار عاطله‌ی نسوان ایران»، شماره ۶.
- عالم نسوان (۱۳۴۰)، «خطاب به صنوبر خانم .....»، شماره ۵.
- عالم نسوان (۱۳۴۰)، «قدم نو رسیده‌ی نامطوبع»، شماره ۵.
- عالم نسوان (۱۳۴۰)، «آکس نخارد پشت من»، شماره ۲.
- عالم نسوان (۱۳۴۰)، «مادر کیست»، شماره ۲.
- عالم نسوان (۱۳۴۰)، «ممه لولو برد»، شماره ۵.
- عالم نسوان (۱۳۴۱)، «اهمیت نسوان در هیئت اجتماعی»، شماره ۱.
- عالم نسوان (۱۳۴۱)، «ترقی نسوان»، شماره ۳.
- عالم نسوان (۱۳۴۱)، «طلب العلم فریضه...»، شماره ۱.
- عالم نسوان (۱۳۴۱)، «کنفرانس خانم دولت‌آبادی...»، شماره ۵.
- عالم نسوان (۱۳۴۱)، «مضرات مزاجت در عهد صباوت»، شماره ۶.
- عالم نسوان (۱۳۴۱)، «یارو»، شماره ۶.
- عالم نسوان (۱۳۴۲)، «زن‌اشوبی در ایران»، شماره ۳.
- عالم نسوان (۱۳۴۲)، «هوچی»، شماره ۴.
- نامه بانوان (۱۳۳۸)، «حقوق نصف بشر پایمال می‌شود»، شماره ۳.

۱۹۲ جستارهای تاریخی، سال ۱۷، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

نامه بانوان (۱۳۳۸)، «سوء تفاهم یا منتهای بدبختی»، شماره ۳.

نامه بانوان (۱۳۳۸)، «وجوب تعلیم و تربیت...»، شماره ۱.

نامه بانوان (۱۳۳۹)، «از واردات اداری»، شماره ۸.

نامه بانوان (۱۳۳۹)، «اهمیت نسوان در هیئت جامعه»، شماره ۹.

نامه بانوان (۱۳۳۹)، «جهالت دشمن حقیقی ملل اسلامی است»، شماره ۱۰.

نامه بانوان (۱۳۳۹)، «زن مسلمان»، شماره ۱۰.

نامه بانوان (۱۳۳۹)، «عریضه باز به خاکپای اعلیحضرت...»، شماره ۵.

نامه بانوان (۱۳۳۹)، «یک پیشنهاد مهم»، شماره ۱۱.